

**Ciele a obsah multikultúrnej výchovy a vzdelávania
pre Štátny vzdelávací program
ISCED 2 a ISCED 3A**

Vypracoval Prof. PhDr. Erich Mistrík, CSc.

Bratislava 2012

Obsah

Multikultúrna výchova v nižšom sekundárnom vzdelávaní ...	4
Zmysel	4
Ciele	8
Kompetencie absolventa	8
Štruktúra ŠtVP	12
Charakteristika vzdelávacích oblastí	12
Jazyk a komunikácia	12
Človek a príroda	15
Človek a spoločnosť	17
Človek a hodnoty	21
Umenie a kultúra	22
Multikultúrna výchova vo vyššom sekundárnom vzdelávaní .	27
Zmysel	27
Ciele	32
Kompetencie absolventa	33
Štruktúra ŠtVP	37
Charakteristika vzdelávacích oblastí	37
Jazyk a komunikácia	37
Človek a príroda	40
Človek a spoločnosť	43
Človek a hodnoty	46
Umenie a kultúra	48
Literatúra k multikultúrnej výchove	54

Tento materiál vychádza zo Štátneho vzdelávacieho programu pre ISCED 2 a ISCED 3A a z formulácií prierezovej témy Multikultúrna výchova v ŠtVP. Odkazuje na štruktúru Štátneho vzdelávacieho programu, využíva terminológiu ŠtVP a na viacerých miestach sa opiera o jeho formulácie tak, aby spresnil multikultúrne súvislosti v nižšom a vo vyššom sekundárnom vzdelávaní. Ponúka tak učiteľom nižšieho i vyššieho sekundárneho vzdelávania podklady pre cieľavedomé a systematické plánovanie a uskutočňovanie multikultúrnej výchovy. Ponúka také podklady, ktoré môžu učitelia bez problémov prepájať so základnými dokumentmi, ŠtVP ISCED 2 a ISCED 3A.

Materiál nie je metodikou, na viacerých miestach však uvádza konkrétne príklady a námety, ktoré učiteľom zjednodušia začlenenie multikultúrnej výchovy do ich predmetov.

Multikultúrna výchova v nižšom sekundárnom vzdelávaní (ISCED 2)

Zmysel

ZMYSEL

multikultúrnej výchovy v nižšom sekundárnom vzdelávaní

Územie Slovenska bolo v histórii priestorom pre stretávanie množstva kultúr, a taký charakter si zachovalo podnes. Jeho **kultúrna rozmanitosť** sa v posledných desaťročiach prudko prehlbuje vďaka oveľa väčšej otvorenosti slovenskej spoločnosti oproti druhej polovici 20. st. Voľnejší pohyb osôb vďaka vstupu do EÚ a vďaka schengenskému priestoru, rozvoj turistiky vďaka rastu životnej úrovne slovenskej spoločnosti, vstup množstvo médií a prudký rozvoj internetu, to všetko ponúka stále nové podnety pre prehlbovanie kultúrnej rozmanitosti. Pomáha aj medzinárodná spolupráca, migrácia príslušníkov blízkych kultúr. Špecifikom posledných dvoch desaťročí je hlavne migrácia príslušníkov vzdialenejších a doposiaľ len sprostredkované poznávaných kultúr.

Pestrosť kultúrneho obrazu Slovenska podporuje aj pozitívne i negatívne sa prehlbujúca vnútorná sociálna stratifikácia – vznikanie a prenikanie nových subkultúr a alternatívnych kultúr, prehlbovanie regionálnych rozdielov, prehlbovanie rozdielov v životnom štýle a v životnej úrovni.

Hoci mnoho z týchto procesov nepôsobí na rozvoj slovenskej spoločnosti pozitívne (napr. prehlbovanie chudoby v niektorých regiónoch a sociálnych vrstvách), v každom prípade žijeme v oveľa pestrejších podobách kultúry ako koncom minulého storočia. Ich základom je samozrejme jednotný právny systém Slovenskej republiky, ktorý musia rešpektovať novo vznikajúce kultúry vnútri štátu i tie prenikajúce zvonku. Pokojný demokratický charakter SR je zárukou prežitia celej spoločnosti, preto je v podobnej situácii nevyhnutné zachovávať humanistický, tvorivý a tolerančný charakter kultúry Slovenskej republiky.

Kultúrne prostredie Slovenska v minulosti bolo a dnes je stále hlboko tolerantné voči príslušníkom iných kultúr. Napriek tomu, tak ako v minulosti aj dnes je kolektívne vedomie u nás stále poznačené neznášanlivosťou voči iným socio-kultúrnym skupinám a voči ich kultúrnym prejavom.

Preto je dôležité, aby aj škola ako formálna inštitúcia podporovala u detí schopnosti pohybovať sa v prostredí rôznych sociálnych vrstiev a rôznych kultúr. Škola môže deťom systematicky poskytovať podnety, ktoré pomáhajú prirodzenému rozvoju **schopností pre komunikáciu a spoluprácu** pri stretnutiach s odlišnými ľuďmi.

Kľúčom k zmyslu multikultúrnej výchovy v nižšom sekundárnom vzdelávaní je skutočnosť, že žiaci vo veku 10-15 rokov **reflektujú** kultúrnu, regionálnu a národnú **identitu** seba a svojho prirodzeného životného okolia. V zásade sa aj hlásia ku kultúre svojho okolia, avšak ku koncu tohto obdobia ju začínajú zásadným spôsobom spochybňovať a vytvárajú si vlastnú kultúrnu identitu. Zmyslom multikultúrnej výchovy je preto rozvíjať u žiakov schopnosť **reflektovať** aj **stereotypy** a **predsudky** v uvažovaní o vlastnej kultúre a o kultúrach iných ľudí, a to tak, aby prihlásenie sa k určitej identite nebolo presiaknuté stereotypmi a aby sa tvorba vlastnej kultúrnej identity neopierala o povrchné predsudky a stereotypy.

Dieťa vo veku okolo 10 rokov je schopné uvedomiť si povedzme banícke tradície svojej obce a považovať ich za prirodzenú súčasť svojho kultúrneho prostredia.

V čase pubertálnej revolty však môže tieto tradície a priori odmietnuť len kvôli tomu, že sa k nim hlásia rodičia a staršie generácie, alebo kvôli tomu, že sa mu ri- **NÁMET** tuály tejto tradície môžu zdať nudné, ťažkopádne alebo afektované – a pod vplyvom rovesníckej skupiny sa prihlásiť povedzme k punkovej tradícii, pretože tá lepšie vyhovuje rebelantskej povahe mladého človeka.

Multikultúrna výchova v škole môže podnecovať uvažovanie o tom, že každá kultúrna tradícia z niečoho vyrastá a prináša určitý spôsob cítenia, určité symboly, určité modely správania. Žiaka tak môže viesť k tomu, aby zvažoval, čo je v pozadí jednotlivých rituálov, symbolov, spôsobov obliekania. Bolo by chybné predpokladať, že žiaka možno jednoducho vrátiť k uznaniu tej baníckej tradície. Skôr je možné priviesť žiaka k tomu, aby začal uvažovať, aké sú korene oboch tradícií a aby jednu neodmietal či druhú neprijímal nekriticky, a priori, na základe stereotypov zaužívaných buď doma alebo v rovesníckej skupine.

Druhým kľúčom k zmyslu multikultúrnej výchovy v nižšom sekundárnom vzdelávaní je skutočnosť, že vo veku 10-15 rokov žiaci získavajú schopnosť uvedomelo využívať komunikačné rituály, uvedomujú si **komunikačné zvyklosti** a budujú si

rešpekt k druhým ľuďom. Ku koncu tohto obdobia však pubertálna revolta často narúša tieto zvyklosti vštepené rodinou a prostredím. Dieťa v puberte často cieľavedome, až deštruktívne porušuje komunikačné pravidlá, odmieta rešpekt k starším generáciám, či k druhým ľuďom a vedome či nevedome sa prikláňa k hodnotám rovesníckej skupiny – k týmto hodnotám často patrí odmietanie slušnosti, rešpektu, kultivovaného správania.

Zmyslom multikultúrnej výchovy je preto viesť žiakov k **reflexii** svojho **správania** a správania druhých ľudí. Ľudské správanie a medzil'udská komunikácia by v ich očiach nemala byť len individuálnym činom bez kontextu. Mali by ju vnímať v súvislostiach situácie, kultúry, priestoru a pod.

Ani tu nemožno predpokladať, že by multikultúrna výchova mohla naučiť pubertálnych žiakov slušnému správaniu, pretože jedným zo zmyslov pubertálnej revolty je odmietať vzorce správania iných generácií. Efektívnejšie je ukazovať žiakom rôzne vzorce kultúrneho správania. Multikultúrna výchova môže prinášať napr. rôzne druhy pozdravov, rôzne vzorce vzťahov muža a ženy, rôzne vzorce dvorenia medzi chlapcom a dievčaťom a pod. Žiaci tak môžu diskutovať a uvažovať o odlišných východiskách pri formovaní kultúrnych vzorcov, čo im pomôže zvažovať aj dôvody ich vlastného správania, ich vlastných spôsobov komunikácie.

NÁMET

Pri reflexii identity, pri reflexii správania a komunikácie žiaci spoznávajú symboliku, rituály a ikonografiu vlastnej kultúry a konfrontujú ich s inými kultúrami. Ťažko sa dá povedať, že si ich aj skutočne osvojujú, ku koncu nižšieho sekundárneho vzdelávania je to dosť neisté.

Prinajmenšom však uvedomelo vnímajú, že existujú určité **kultúrne referenčné rámce**, ktoré majú svoju vnútornú logiku. Vnímajú, že každá kultúra má svoje **vyjadrovacie prostriedky** a **vzorce správania**, ktoré iná kultúra môže odmietať. Stávajú sa schopnými **rešpektovať odlišné kultúry** a rozvíjajú si svoje schopnosti uvedomelej **kultúrnej sebareflexie**.

Na báze uvedomelej reflexie faktu, že kultúry a kultúrne vzorce majú určité dôvody a štruktúru, si žiaci počas nižšieho sekundárneho vzdelávania rozvíjajú schopnosť pre **medzikultúrne porozumenie** a postupne si budujú **schopnosti i zručnosti pre medzikultúrnu spoluprácu**. Po primárnom vzdelávaní, ktoré budovalo základy pre multikultúrnu výchovu, tak v tomto stupni sa výchova

k medzikultúrnemu porozumeniu stáva systematickou. Popri zážitkovej a skúsenostnej podobe, ktorá je – hlavne kvôli nastupujúcej pubertálnej revolte – stále nevyhnutná, nastupuje aj analytické a kritické myslenie. Zmyslom je obohatiť multikultúrnu výchovu o širší a hlbší **poznatkový rozmer** a o schopnosť **analyticky** rozmýšľať o kultúrach. Začína sa tu rozvíjať **systematická** multikultúrna výchova.

Rozvoj systematickej multikultúrnej výchovy samozrejme rešpektuje neopakovateľnú **hodnotu každého žiaka** a neodmysliteľnú **hodnotu skupiny rovesníkov** ako prirodzeného sociálneho prostredia pre nich (aj keď vychovávateľ sám niekedy len ťažko rešpektuje neodmysliteľnú a neopakovateľnú hodnotu, akú nesie rovesníka rebelantská skupina pre jej príslušníkov). Rešpekt voči individualite sa musí posilňovať ku koncu nižšieho sekundárneho vzdelávania (pubertálna revolta si žiada rešpektovať individualitu), rovnako rešpekt voči skupinovým hodnotám (tie sa v tomto veku stávajú základom pre tvorbu svetonázoru).

Popri tom musí práve v tomto veku multikultúrna výchova jasne ukazovať, že každé spoločenstvo je založené na určitých **pravidlách** a že rešpekt voči individualite je možný len v ich rámci. Je veľmi zložitá harmonizovať tieto dva pohľady, najmä pri žiakoch okolo 15. roku. Je však zároveň dôležité ukazovať im tieto dva pohľady, ukazovať im, že niekedy sú v protiklade a niekedy sa dajú jednoducho zmieriť.

Základom je tu fakt **rovnosti** všetkých žiakov a fakt **jednotného** právneho systému.

Multikultúrna výchova v nižšom sekundárnom vzdelávaní tak pripravuje žiakov na rozvoj **vedomelej medzikultúrnej spolupráce** a na **hlbšie poznávanie** iných kultúr vo vyššom sekundárnom vzdelávaní.

Pri realizácii multikultúrnej výchovy je nevyhnutné rešpektovať **lokálne podmienky**, je vhodné spolupracovať s inými verejnými, štátnymi i mimovládnyimi organizáciami v regióne. Výchovno-vzdelávacia činnosť základnej školy v oblasti multikultúrnej výchovy je efektívna najmä vtedy, ak sa celé vnútorné prostredie a **atmosféra** školy rozvíjajú ako systémy citlivé na kultúrne odlišnosti.

Zhrnutie: Zmyslom multikultúrnej výchovy vo vyššom sekundárnom vzdelávaní je rozvíjať u žiakov schopnosť **vedomelej reflexie** kultúry, správania, komunikácie, schopnosť všímať si seba v kontexte aj v kultúrne rôznorodom kolektíve. Rozvíja **rešpekt k iným** kultúram, a buduje tak základy pre **vedomelú spoluprácu** s nimi v budúcnosti.

Ciele

CIELE

multikultúrnej výchovy v nižšom sekundárnom vzdelávaní

Všeobecným cieľom multikultúrnej výchovy v nižšom sekundárnom vzdelávaní je rozvinúť u žiakov uvedomelú kultúrnu sebareflexiu, podporovať ich rešpekt k príslušníkom iných kultúr, a tak budovať základy pre uvedomelú medzikultúrnu spoluprácu v budúcnosti.

Hlavné ciele

1. Viest' žiakov ku kultúrnej sebareflexii.
2. Viest' žiakov k mysleniu o kultúre.
3. Viest' žiakov k rešpektovaniu kultúrnej rozmanitosti blízkeho okolia.
4. Viest' žiakov k spolupráci s príslušníkmi iných kultúr.

Čiastkové ciele

1. Rozvinúť uvedomelú reflexiu vlastnej kultúrnej identity.
2. Prehĺbiť analytické schopnosti v myslení o kultúre.
3. Rozvinúť schopnosti analyzovať a triediť informácie o kultúrach.
4. Rozvinúť argumentáciu pri prezentácii vlastných názorov a postojov.
5. Vybudovať schopnosť odhaľovať základné stereotypy a predsudky.
6. Prehĺbiť poznanie kultúr blízkeho okolia.
7. Kultivovať formy a spôsoby komunikácie, formy a spôsoby sebvýjadrenia.
8. Vybudovať reflexiu medziľudských vzťahov.
9. Podnietiť snahu o korektné vzťahy s blízkym okolím.
10. Rozvinúť základy medzikultúrnej tolerancie. Motivovať pre spoluprácu s ľuďmi z iných sociálnych skupín.

Kompetencie absolventa

KOMPETENCIE

nižšieho sekundárneho vzdelávania z hľadiska multikultúrnej výchovy

Absolvent nižšieho sekundárneho vzdelávania má rozvinuté také kompetencie v medzikultúrnej komunikácii, ktoré mu umožňujú **samostatne sa pohybovať** v kultúrnej rôznorodej spoločnosti, teda uplatňovať svoje individuálne zručnosti, schop-

nosti a vedomosti pri stretnutiach s ľuďmi z iných kultúr. Je schopný samostatne **hodnotiť** iné kultúry. Dokáže odhaľovať základné predsudky a stereotypy, čo však neznamená, že je schopný sa zbaviť všetkých svojich predsudkov a stereotypov. Má však vytvorené predpoklady pre **d'alší rozvoj** samostatného uvažovania o iných kultúrach. Dokáže **komunikovať** s príslušníkmi iných kultúr tak, aby si vytváral predpoklad pre pokojné spolunažívanie s nimi.

Absolvent tohto stupňa je schopný odhaliť rasové stereotypy, najmä ak sú dostatočne zreteľné a jasne vyjadrené. Dokáže napr. odhaliť stereotypné vnímanie vo výrokoch druhých ľudí o menšinách, dokáže vnímať ich predsudky, pretože je schopný podobné výroky relatívne samostatne vyhodnotiť. Ťažšie si však odhaľuje svoje vlastné predsudky, pretože jeho kultúrne sebauvedomenie sa vzťahuje hlavne k jeho kultúrnej identite – dokáže jasne povedať, že sa cíti povedzme ako Slovák, dokáže vyjadriť, prečo je na to hrdý. Jeho sebareflexia však nejde do dostatočnej hĺbky na to, aby v tejto hrdosti odhalil prípadné stereotypné postupy myslenia.

NÁMET

Medzikultúrne kompetencie sa **neredukujú** len na kultúrne kompetencie žiaka, ale prechádzajú cez všetky ostatné skupiny jeho kompetencií. Iné ako kultúrne kompetencie absolventa dostávajú pod vplyvom multikultúrnej výchovy nový **odtieň**. Tento odtieň orientuje jednotlivé kompetencie žiaka na podporu jeho medzikultúrne pozitívneho správania.

Absolvent nižšieho sekundárneho vzdelávania má rozvinuté nasledovné medzikultúrne kompetencie:

1. Komunikačné a sociálne kompetencie

- Využíva rôzne komunikačné stratégie pri komunikácii v spoločnosti. Vo väčšine prípadov ich dokáže prispôbovať konkrétnej situácii.
- Preukazuje záujem o primerané formy medzikultúrnej komunikácie.
- Aktívne počúva, rešpektuje názory iných. Dokáže argumentovať v prospech svojich názorov.
- Odhaľuje základné stereotypy vo vyjadrovaní druhých ľudí.
- Rozumie neverbálnej komunikácii svojho okolia a vyhodnocuje jej dôsledky pre seba.

- Neodmieta automaticky odlišné kultúry a ľudí z odlišného socio-kultúrneho prostredia.
- Prejavuje snahu reflektovať svoje predsudky.
- Pri pocite strachu z neznámeho hľadá jeho dôvody.
- Prejavuje snahu o budovanie pokojného spolunažívania s okolím.
- Prejavuje snahu o spoluprácu v skupine, akceptuje spoločne prijaté pravidlá a zúčastňuje sa na ich formovaní.
- V prípade, ak nezvláda svoje pocity a nedokáže spolupracovať s ľuďmi z iného socio-kultúrneho prostredia, prejavuje snahu reflektovať situáciu a hľadať príčiny vzniku problémov.

2. Kompetencie v riešení problémov

- Vyhľadáva pokojné cesty pre riešenie konfliktov.
- Aktívne vyhľadáva informácie a poznatky, ktoré môžu pomôcť pri riešení problémov a konfliktov.

3. Občianske kompetencie

- Na primeranej úrovni si uvedomuje rovnováhu svojich práv, povinností a zodpovednosti.
- Rešpektuje práva druhých ľudí vo svojom okolí. Pomenúva spoločný právny rámec platný pre všetkých.
- Podieľa sa na kolektívnej zodpovednosti skupiny.
- Predkladá skupine vlastné návrhy na riešenie problémov v medzikultúrnej komunikácii s blízkym okolím.
- Pomenúva lokálne aj globálne environmentálne súvislosti a hľadá ich riešenie na lokálnej úrovni.

4. Kultúrne kompetencie

- Uvedomuje si a vyjadruje svoju kultúrnu identitu, rešpektuje identitu druhých ľudí.
- Rešpektuje životný štýl druhých ľudí, pokiaľ mu tento štýl neubližuje.
- Komunikuje na úrovni primeranej svojej kultúrnej gramotnosti.
- Rozoznáva kultúrne symboly a vyjadrovacie prostriedky svojej a iných blízkych kultúr a porovnáva ich.

- Neodmieta diskusiu o svojich predsudkoch voči predmetom a ľuďom z iných kultúr.
- Váži si a nepoškodzuje kultúrne dedičstvo iných kultúr.
- Prejavuje snahu o toleranciu a empatiu voči iným kultúram.

5. Mediálne a informačné kompetencie

- Aktívne vyhľadáva informácie o iných kultúrach. Analyzuje, hodnotí a inými spôsobmi spracúva tieto informácie.
- Neuspokojí sa s prvou nájdenu informáciou. Využíva rôzne informačné zdroje.
- Prejavuje základy kritickej reflexie obsahov mediálnych produktov.

6. Kompetencie pre učenie sa

- Zaujíma sa o nové veci, poznatky, ľudí, situácie, prostredie.
- Získané skúsenosti uvedomelo uplatňuje v nových situáciách.

Viacere z týchto kompetencií sa v prvom pláne nevzťahujú priamo k medzikultúrnemu porozumeniu. Vo svojom komplexe však vytvárajú nevyhnutné predpoklady pre rozvoj porozumenia, empatie a spolupráce žiakov s príslušníkmi iných kultúr.

Súbor kompetencií slúži učiteľom v nižšom sekundárnom vzdelávaní, aby mohli formovať svoju multikultúrnu výchovu **cieľavedomým** spôsobom.

Medzikultúrne kompetencie umožňujú absolventovi nižšieho sekundárneho vzdelávania cieľavedome formovať a uvedomovať si svoju **kultúrnu identitu**. Umožňujú mu uvedomovať si **stereotypné** vnímanie iných ľudí a pri vedomí vlastných i cudzích práv a povinností **rešpektovať** ich právo na vlastný životný štýl. Umožnia žiakom **samostatne a zodpovedne** sa pohybovať vo svete mimo školy, nadväzovať pokojnú **spoluprácu** s druhými ľuďmi, ale nenechať sa zviest' názormi druhých ľudí alebo **mediálnym** tlakom.

Tieto kompetencie umožnia absolventom nižšieho sekundárneho vzdelávania pokojne žiť v prostredí narastajúcej kultúrnej rôznorodosti, vyrovnávať sa s jej premenami a čeliť novým výzvam.

Štátneho vzdelávacieho programu z hľadiska multikultúrnej výchovy

Štátny vzdelávací program pre ISCED 2 sa člení na osem vzdelávacích oblastí (Jazyk a komunikácia, Matematika a práca s informáciami, Človek a príroda, Človek a spoločnosť, Človek a hodnoty, Človek a svet práce, Umenie a kultúra, Zdravie a pohyb) a osem prierezových tém (Osobnostný a sociálny rozvoj, Environmentálna výchova, Mediálna výchova, Multikultúrna výchova, Dopravná výchova, Ochrana života a zdravia, Tvorba projektu a prezentačné zručnosti, Regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra).

Pretože prierezové témy (a tak aj multikultúrna výchova) sa začleňujú do viacerých vzdelávacích oblastí, venuje sa tento materiál tým vzdelávacím oblastiam, v ktorých sa môže multikultúrna výchova uplatniť najefektívnejšie – Jazyk a komunikácia, Človek a príroda, Človek a spoločnosť, Človek a hodnoty, Umenie a kultúra. Nevenuje sa ani ostatným prierezovým témam, pretože tie majú svoje vlastné nástroje a možnosti, ako sa včleniť do vzdelávacích oblastí a predmetov.

Charakteristika vzdelávacích oblastí z hľadiska multikultúrnej výchovy

Pre multikultúrnú výchovu v nižšom sekundárnom stupni vzdelávania je **veľmi vhodných päť** vzdelávacích oblastí: Jazyk a komunikácia, Človek a príroda, Človek a spoločnosť, Človek a hodnoty, Umenie a kultúra.

Jazyk a komunikácia

JAZYK A KOMUNIKÁCIA

Na tomto stupni vzdelávania sa jazyk (materinský i cudzí) stáva **uvedomovaným nástrojom** komunikácie a myslenia. V žiakoch narastá uvedomenie, že jazyk je súčasťou kultúrnej **identity**, začínajú si uvedomovať jeho súvis s inými oblastami ľudského života i kultúry. Dieťa i mladý človek začína chápať, že okolie vníma a hodnotí spôsoby, akými sa vyjadruje. Na jednej strane to podporuje jeho pubertálnu vzburu a subštandardné súčasti jazyka sa stávajú štandardnými nástrojmi komunikácie (vulgarizmy, novotvary, slang, argot, žargón a pod.). Na druhej strane si dieťa a mladý človek uvedomuje, že ľudia okolo neho tiež využívajú určité svojské jazy-

kové prostriedky a začína vnímať ich hodnotu pre nich aj pre seba. Súčasťou tohto pohľadu na jazyk a komunikáciu okolo seba je aj plné uvedomenie si faktu, že niektorí ľudia rozprávajú jazykmi pre mladého človeka nezrozumiteľnými – cudzinci, príslušníci menšín a pod. To všetko vytvára živnú pôdu pre multikultúrnu výchovu.

Oproti primárnemu vzdelávaniu sa tu zacielenie multikultúrnej výchovy obracia. Tam bolo potrebné budovať pevné kultúrne základy pre detskú psychiku, a teda rozvíjať najmä schopnosť narábať s vlastným jazykom a postupne si osvojovať jeho možnosti. V nižšom sekundárnom vzdelávaní síce stále pretrváva nutnosť hlbšie si osvojovať zákonitosti vlastného jazyka a rozvíjať schopnosti v narábaní s ním – ale v tomto rozvoji sa dôraz mierne presúva. Prehlbovanie vedomia vlastnej kultúrnej identity a spätosti s vlastným kultúrnym prostredím je síce stále prítomné, ale nie je už prvoradé. **Na prvé miesto** sa dostáva pochopenie jazyka ako **nástroja komunikácie**.

Ide teda o presun z jazyka ako symbolu identity na jazyk ako nástroj komunikácie. Obidva aspekty sú neustále prítomné, ale majú rôznu váhu.

Zložitejšie myšlienkové operácie, ktorých sú žiaci v tomto veku schopní, umožňujú pracovať s jazykom a s textami pestrými spôsobmi. Napríklad pri práci s nasledovným literárnym textom:

NÁMET

Za čias, o ktorých sa tu rozprávame, vládol v mestách zápach, aký si my moderní ľudia sotva vieme predstaviť. Ulice smrdeli smetím, zadné dvory smrdeli močom, schodiská smrdeli hnijúcim drevom, potkaním trusom, kuchyne pokazeným kelom a baraním lojom; izby, nikdy nevetrané, zapáchali stuchnutým prachom, spálne masnými plachtami, prevlhnutými perinami a štipľavo sladkastým pachom nočníkov. Z komínov sa valil pach síry, z garbiarní sa šíril smrad lepkavých trieslovín a z bitúnkov smrad zrazenej krvi. Ľudia smrdeli potom a nevypratým šatstvom; z úst im bolo cítiť pach zhnitých zubov, zo žalúdkov im razilo cibuľou a telá, ak už neboli celkom mladé, smrdeli starým syrom, kyslým mliekom a nádorovými ochoreniami. Smrdeli rieky, smrdeli námestia, smrdeli kostoly, smrad sa šíril spod mostov i z palácov. (...) V osemnástom storočí totiž baktériám ešte nič nebránilo v ich rozkladnom pôsobení, a preto nebolo nijakej oblasti ľudskej činnosti, ani tvorivej, ani ničivej, nebolo nijakého prejavu klíčiaceho či vädnúceho života, čo by nebol sprevádzal smrad.

A prirodzene, najväčší zápach sa širil v Paríži, pretože Paríž bol najväčším mestom Francúzska.

(Patrik Süskind: Parfum)

Tento text je možné vnímať rôznymi spôsobmi:

- Ako vyjadrenie rôznych podôb a zdrojov smradu.
- Ako ukážku bohatých možností slovenčiny.
- Ako podnet pre uvedomovanie si vlastných čuchových vnemov.
- Ako pohľad do života ľudí v inom storočí.
- Ako konfrontáciu minulého a súčasného Paríža.
- Ako podnet všímať si čuchové vnemy v súčasných mestách a v rôznych priestoroch..
- A možno ešte aj ďalšími spôsobmi, podľa povahy triedy a regiónu.

Ak by sme podobnú ukážku využili vo vyšších ročníkoch primárneho vzdelávania, mohli by sme zamerať hlavne na prvé tri body, teda na **uvedomovanie si možností** jazyka a základy sebareflexie s pomocou jazyka. Jazykové zručnosti detí by sa tak pevnejšie ukotvili v materinskom jazyku.

U žiakov nižšieho sekundárneho vzdelávania už nie je prvoradé rozvíjať povedomie bohatstva vlastného jazyka, cez ktoré sa formuje kultúrne sebauvedomenie a kultúrna identita. Toto bohatstvo si žiaci aj tak dotvárajú (alebo deformujú) mimo školy s pomocou médií a rovesníckych skupín a vo veku puberty nie sú veľmi ochotní nechať si zasahovať do svojej predstavy o jazyku. Dôležitejšie je pochopiť rôzne spôsoby vyjadrenia pachov ako ponuku pre **rozvíjanie vlastných schopností** vyjadrovania a komunikácie.

Podobná ukážka, ktorá na žiakov v tomto veku môže zapôsobiť práve svojou expresívnosťou a výraznou slovnou zásobou, motivuje žiakov k **skúšanju nových možností** jazyka a nových možností vyjadrovania. Neuvedomelo tak podliehajú jej vplyvu, hoci majú pocit, že ich jazyk sa rozvíja už len mimo školy. Jazykové zručnosti žiakov tak dostávajú podnety pre vlastný rozvoj.

U žiakov nižšieho sekundárneho vzdelávania je však dôležité ponúknuť aj ďalšie, medzikultúrne interpretácie ukážky. Nezostanú tak len pri reflexii množstva možností jazyka. Cez obsah ukážky si žiaci rozvíjajú **porozumenie** odlišným dobám, kultúram, geografickým rozdielom. Konfrontujú svoj svet s iným svetom, získavajú intelektuálny aj emocionálny **odstup** od svojho sveta.

Hlavné ciele multikultúrnej výchovy v oblasti Jazyk a komunikácia:

- Rozvíjať u žiakov schopnosti pre **adekvátne vyjadrenie** obsahov svojej mysle.
- Motivovať žiakov k aktívnej tvorivej **hre** s jazykom.
- Rozvíjať schopnosti žiakov pre **variabilné** vyjadrovanie svojich pocitov a myšlienok.
- Motivovať žiakov k vnímaniu súvislostí jazyka a **komunikačnej situácie**.
- Viest' žiakov k uvedomeniu si **vzťahu** jazyka a kultúrnej identity človeka.
- Rozvíjať **aktívne počúvanie** a **čítanie s porozumením**.
- Podnecovať **toleranciu** k iným jazykom.

ČLOVEK A PRÍRODA

Človek a príroda

Táto vzdelávacia oblasť prehĺbuje predstavy a poznatky žiakov o životnom prostredí a o **prepojení ľudskej činnosti s prostredím**. Je pre multikultúrnu výchovu v tomto veku potrebná práve preto, lebo mladí ľudia spravidla odmietajú pohľad dospelých ľudí na svet, s čím súvisí ich veľmi časté negatívne naladenie voči správaniu súčasnej spoločnosti voči prírode.

Pretože však táto vzdelávacia oblasť rozvíja porozumenie prírodným javom a dôsledkom ľudskej činnosti v prírode, je príroda v tejto vzdelávacej oblasti pevne naviazaná na ľudskú činnosť. Neukazuje prírodu iba izolovane, mimo činnosti človeka, ale prírodu pretvorenú ľudskou činnosťou. Práve tým je možné pôsobiť na schopnosti mladých ľudí chápať rôzne vzťahy k prírode, rôznu ľudskú činnosť v prírode, chápať pôsobenie rôznych regiónov, dôb, kultúr v prírode.

Hoci je táto oblasť prvý pohľad dosť vzdialená od multikultúrnej výchovy, môže podporiť výchovu k medzikultúrnej tolerancii o dôležitý aspekt v chápaní ľudskej činnosti. Ukazuje totiž **činnosť človeka v určitých a konkrétnych prírodných a geografických podmienkach**, ktoré zásadným spôsobom ovplyvňujú jeho život, jeho vnímanie sveta, utváranie jeho sveta aj kultúry. Ukazuje prírodné zákonitosti ako veľmi rôznorodé podmienky života človeka, a dáva tak možnosť nahliadnuť do pestrých spôsobov využívania týchto zákonitostí človekom.

Takým spôsobom súčasne pomáha žiakom konfrontovať činnosť vlastnej kultúry a spoločnosti s činnosťou vzdialených spoločností. Tiež im tak ponúka intelektuálny a emocionálny **odstup** od vlastného sveta, podporuje **kritické myslenie** o blízkom okolí, čím otvára priestor pre porozumie svetu druhých ľudí.

Mnohí žiaci nižšieho sekundárneho vzdelávania síce už s rodičmi cestujú do zahraničia, nie sú to však všetci. Niektorí necestujú ďaleko, ďalší si mnohokrát neuvedomujú všetky súvislosti cestovania. Pre väčšinu z nich bude určite prekvapením, že aj taká obyčajná a každodenná vec, ako sú elektrické zásuvky a zástrčky, môže mať v rôznych krajinách rôzne podoby.

Cestovná súprava zástrčiek pre krajiny celého sveta

(Možnosť použitia – zľava doprava: a) Veľká Británia, Írsko, Afrika. b) Kúpeľne vo Veľkej Británii. c) Európa, Stredný Východ. d) Severná a Južná Amerika, Japonsko. e) Austrália, Nový Zéland, Čína.)

Určite budú prekvapení – a môžu rozmýšľať nad dôvodmi – že táto súprava vyrobená v USA neobsahuje zástrčky pre Blízky Východ, Rusko a zvyšok Ázie. Ešte viac budú prekvapení, ak zistia, že v niektorých krajinách (dokonca v USA) sa v domácom elektrickom vedení používa napätie 110 V, takže cestovateľ z USA potrebuje v Európe špeciálny transformátor, aby mu európska sieť (220 V) nespálila jeho elektrické spotrebiče. Z toho naopak vyplýva problém, že niektoré naše elektrické spotrebiče nebudú cestovateľovi v USA fungovať.

Transformátor k cestovnej súprave zástrčiek

Obyčajná a na prírodných zákonoch založená vec, ako je elektrické vedenie, sa môže v rôznych krajinách líšiť. Žiak tak získava poznanie, že kultúrne rozdiely sa netýkajú len umenia, jazyka alebo odevov, ale môžu byť oveľa hlbšie. Prepojí sa prírodný zákon s činnosťou a životným štýlom človeka.

Hlavné ciele multikultúrnej výchovy v oblasti Človek a príroda:

- Rozširovať **obzor** z najbližšieho okolia na širšie životné prostredie.
- **Konfrontovať činnosť** ľudí v blízkom okolí s inými kultúrami.
- Viest' k pochopeniu, ako je príroda **prepojená** s ľudskou činnosťou.
- Motivovať k **úcte** voči ľudskej činnosti.
- Rozvíjať **kritické myslenie**.
- Formovať samostatné názory na vzťah človeka k **životnému prostrediu**.
- Formovať toleranciu k odlišným **životným štýlom**.

Človek a spoločnosť

**ČLOVEK A
SPOLOČNOSŤ**

Táto vzdelávacia oblasť je v Štátnom vzdelávacom programe priamo označená za oblasť **súvisiacu s multikulturalizmom** a kultúrnou identitou. Poskytuje vzácnu kombináciu podnetov pre multikultúrnu výchovu a pre rozvoj medzikultúrneho porozumenia.

V obsahu tejto vzdelávacej oblasti sa totiž žiak zoznamuje s ľudskou činnosťou v časovom (dejepis) a priestorovom (geografia) kontexte, pričom tento pohľad podporuje aj vnímanie **zodpovednosti** človeka a súčinnosti jeho aktivít s aktivitami spoločenstva (občianska výchova). Celá rôznorodosť ľudstva – ktorá je hlavnou témou multikultúrnej výchovy – sa rodí, existuje a premieňa v **časovo-priestorových** súvislostiach. Každá kultúra a každý človek existuje v určitom priestore, ktorý na jednej strane podstatným spôsobom limituje ich pohľad na sveta a ich činnosť. Priestor na druhej strane však vytvára podmienky pre ľudskú činnosť.

Dunaj v histórii Európy komplikoval expanziu rôznych ríš a štátov – Limes romanus Rímskej ríše vo veľkej miere kopírovali Dunaj; expanziu Osmanskej ríše aj napoleonských vojsk do určitej miery obmedzoval Dunaj; hranice štátov sa často kreslili pozdĺž tejto rieky, hoci pri sledovaní etnickej skladby obyvateľstva by mali byť inde. Dunaj bol a je súčasne zásobárňou potravy, vody pre polia (napr. Žitný ostrov),

NÁMET

bol a je veľkou dopravnou cestou, dnes funguje aj ako veľký zdroj energie (Gabčíkovo, Železná vráta). Rieka tak nie je obyčajným prírodným výtvorom, ale plnohodnotnou súčasťou činnosti človeka.

Pre efektívne fungovanie multikultúrnej výchovy v tejto oblasti je dôležitá spolupráca učiteľov pri tvorbe školského vzdelávacieho programu aj pri tvorbe konkrétnych hodín. Výučba dejepisu, ktorá v sebe obsahuje aj priestorové súvislosti, môže s pomocou geografie tieto priestorové súvislosti ešte viac zdôrazňovať. Žiaci tak pochopia, že v rôznom priestore je možný **len určitý** druh činnosti, a teda ľudia prichádzajúci z iných častí Zeme nemôžu svet chápať ani v ňom konať tak, ako ho chápeme a ako v ňom konáme my.

Výučba geografie v sebe zasa obsahuje časové súvislosti, avšak s pomocou dejepisu ich môže ešte viac zdôrazňovať. Žiaci tak pochopia, že prirodzené životné podmienky pre človeka sa v histórii **menili**, a teda ľudia v inej dobe mohli aj museli svet chápať inak ako ľudia žijúci na tom istom mieste v súčasnosti.

Výučba občianskej výchovy zasa môže tieto snahy podporovať formovaním **zodpovednosti** voči určitému priestoru a voči spoločenstvu, ktoré v ňom žije – avšak ukazovať, že zodpovednosť sa v čase mení tak, ako sa mení aktivita človeka v rôznych historických obdobiach.

Všetky súvislosti majú aj svoju **hodnotovú** stránku, takže žiaci získavajú pochopenie, že hodnoty, ktoré ľudia vyznávajú, sa rodia v určitom čase a priestore a sú súčasťou určitých svetonázorov. U žiakov je tak možné budovať pochopenie pre iné kultúry a iných ľudí, lebo ich hodnoty vyvierajú z iných časovo-priestorových súvislostí ako naše hodnoty.

Celý proces sa začína tým, že si žiaci uvedomia odlišné vnímanie sveta v rôznych krajinách a v rôznych dobách. Keď pochopia dôvody pre tieto odlišnosti, budujú sa u nich predpoklady pre pochopenie aj súčasných odlišností, s ktorými sa stretávajú vo svojom okolí – lebo **pravdepodobne** budú cítiť, že aj ony môžu mať nejaké reálne dôvody, a nebudú len ľudskou svojvôľou. **Súvislosti času, priestoru a vzťahu jednotlivca k spoločenstvu** totiž jasne ukazujú, že ľudské vnímanie sveta a konanie nie je vždy výsledkom ľubovoľného rozhodnutia, ale ovplyvňuje ich mnoho faktorov, ktoré jednotlivec **nemôže ovplyvniť**, dokonca si mnohé z nich ani neuvedomuje.

Aj dnes pre nás taká samozrejmá vec, akou sú mapy, vznikla v určitom čase a priestore, vyvíjala sa a súčasná podoba máp používaných v škole nemusí byť úplne samozrejmá. Na mapách je možné jednoducho ukázať, ako sa v rôznom čase aj v rôznom priestore mení ľudské vnímanie sveta, pretože to sa odráža aj v spôsobe zobrazovania sveta okolo nás.

NÁMET

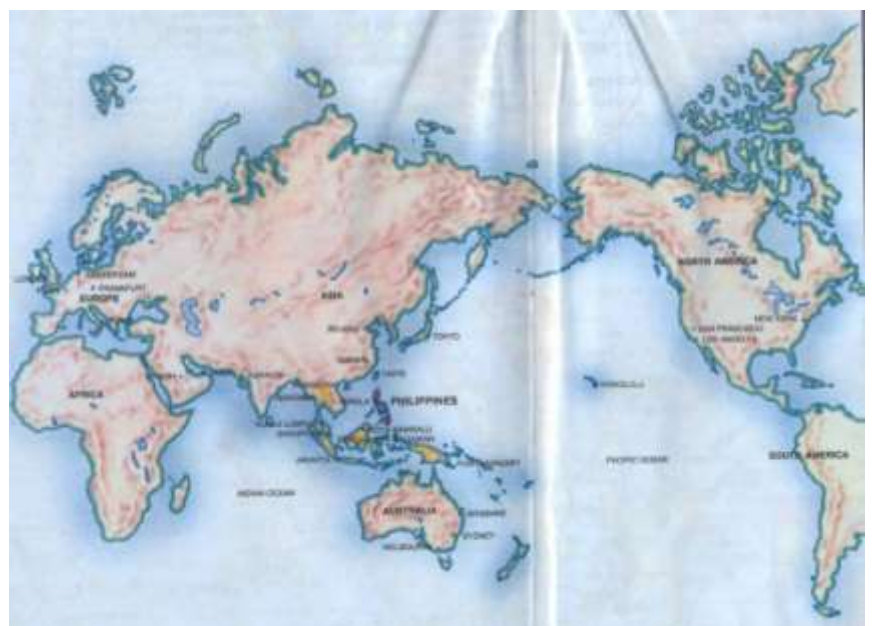
V histórii ľudstva sa od prvých máp vyvinulo mnoho spôsobov zobrazovania Zeme. V geografii sa žiaci venujú čítaniu máp a zobrazovaniu Zeme. Multikulturnú výchovu je možné začleniť práve cez problematiku rôznych spôsobov zobrazovania Zeme. Možností je veľa, uvádzame len príklady:

Mapa Európy ako kráľovnej z r. 1570, ktorej autorom je Sebastian Münster. Diskusia sa môže orientovať na niekoľko bodov:

- Nájsť na mape jednotlivé európske krajiny.
- Uvažovať o tom, prečo je Európa zobrazená ako kráľovná.
- Porovnávať s dnešným zobrazovaním Európy – orientácia mapy, detaily, politická mapa, všeobecno-geografická mapa, historické mapy Európy a pod.

Súčasná mapa sveta vytvorená na Filipínach, v Austrálii a mapa časových zón.

- Diskusia o zmysle takých zobrazení.
- Vyústenie diskusie – hľadanie dôvodov pre rôzne spôsoby zobrazovania.

¹ © Philippines. A traveler's pocket map. Manila : Philippines convention & visitors corporation, 1992

2

3

Žiaci pochopia, že pohľad na Zem sa historicky menil. Pochopia, že zobrazovanie severu v hornej časti a juhu v dolnej časti mapy je len konvencia. Uvidia, že rôzne krajiny môžu vnímať seba samých ako centrum sveta. Cez vizualizáciu časových pásiem si naplno uvedomia, čo pre denný režim a pre spoluprácu obyvateľov rôznych častí zeme znamená fakt, že Zem sa otáča okolo svojej osi.

Hlavné ciele multikultúrnej výchovy v oblasti Človek a spoločnosť:

- **Zasadiť** svoju identitu do konkrétneho času a priestoru.
- Rozvíjať schopnosť vidieť **časové a priestorové determinanty** človeka.
- Uvedomiť si časové a priestorové **determinanty** vlastného **pohľadu na svet**.

² © <http://www.coolplaneta.com/2010/09/fotka-dna-1-9-2010/> (23. 5. 2012)

³ © Vreckový atlas sveta. Bratislava : Slovenská kartografia, 1975

- Prehlbovať schopnosť vnímať **sociálne determinanty** činnosti človeka.
- Rozvíjať **kritické myslenie**.

Človek a hodnoty

Pretože cieľom tejto vzdelávacej oblasti je rozvoj kultúrnej identity a hodnotových orientácií, mieri priamo **do ťažiska** multikultúrnej výchovy. Spolu s oblasťou Umenie a kultúra by mohli byť ideálnym prostredím pre napĺňanie cieľov multikultúrnej výchovy.

Treba však brať do úvahy, že populácia žiakov je v tejto vzdelávacej oblasti nerovnomerne rozdelená na tých, čo navštevujú etickú výchovu a tých, čo navštevujú náboženskú výchovu. Svojimi metódami síce môžu byť tieto dva predmety blízke, dokonca aj svojim zameraním na rozvoj hodnotovej orientácie u žiakov smerujú k analogickým cieľom..

Náboženská výchova však na rozdiel od etickej výchovy rozvíja hodnotovú orientáciu založenú na náboženských hodnotách, resp. na hodnotách jednej denominácie, čím síce posilňuje kultúrnu identitu žiakov (čo je jeden z cieľov multikultúrnej výchovy). Pre rozvoj medzikultúrnej tolerancie ponúka náboženská výchova v slovenských podmienkach hlavne zdôrazňovaním kresťanskej lásky k blížnemu..

Rôzne podoby náboženskej výchovy sú schopné pomáhať medzikultúrnemu porozumeniu hlavne vtedy, ak sa v nich dostatočne zdôrazní **úcta k človeku** a rovnosť všetkých ľudí pred Bohom.

Etická výchova zacielená na sebaopoznanie, komunikáciu, rozvoj sociálnych zručností a reflexiu vlastnej hodnotovej orientácie je ideálnym priestorom pre napĺňanie cieľov multikultúrnej výchovy. Kombinuje totiž kultúrne seba-vedenie žiakov, ktoré môže ústiť do **uzatvárania** sa do hodnôt vlastnej kultúry – s **otváraním** jeho hodnotových orientácií voči podnetom z iných kultúr. V etickej výchove si tak žiak upevňuje svoje vlastné hodnoty a postoje, ale na druhej strane sa otvára podnetom zvonku.

Základný cieľ etickej výchovy – rozvoj **prosociálneho** správania – v sebe pri tom jasne nesie aj podporu medzikultúrnej **tolerancie** a **spolupráce**. O tom hovorí aj prvý cieľ etickej výchovy formulovaný v Štátnom vzdelávacom programe – vychovávať osobnosť, ktorá má vlastnú identitu, ale táto identita v sebe nesie aj prosociál-

nosť. Rovnako aj posledný cieľ v tom istom programe – vychovávať osobnosť, ktorá je ochotná a schopná spolupracovať.

Jedným z hlavných cieľov etickej výchovy je prehĺbovanie úcty k ľudskej osobe.

NÁMET

Mumbaj, India

Patna, India

Títo dvaja chlapci pripravujú jedlo na indických uliciach, jeden z nich na provi-
zórne pripravenom pulte uprostred hustej premávky na Mumbajskej ulici, druhý
z nich v chatrči, ktorá slúži ako bufet na hlavnej ulici v Patne.

Nie je problém vysmievať sa z chudoby, ktorá sa tu prejavuje, odsudzovať
nedostatok hygieny a znevažovať týchto dvoch chlapcov. Etická výchova však môže
práve v tomto prípade upozorňovať na poctivý spôsob, akým sa títo chlapci živia.
Tak sa v hodnotovej orientácii žiakov môže posilňovať schopnosť posudzovať ľudský
život komplexnejšie, môže sa posilňovať úcta k poctivému životu.

Hlavné ciele multikultúrnej výchovy v oblasti Človek a hodnoty:

- Rozvíjať **schopnosť reflexie** vlastnej kultúrnej identity
- Formovanie a **uvedomelé budovanie** žiackych hodnotových orientácií.
- Podporovať **úctu** k druhým ľuďom, vedomie **rovnosti** všetkých ľudí.

Umenie a kultúra

**UMENIE A
KULTÚRA**

Hlavným cieľom tejto vzdelávacej oblasti v nižšom sekundárnom vzdelávaní je
rozvoj **schopností vyjadrovať** obsahy svojej mysle s pomocou nástrojov kultúry,
umenia a nových technológií. Spôsoby a schopnosti vyjadrovania smerujú

k hlbšiemu **chápaniu špecifik** vlastnej či európskej kultúry. Rozširujú a prehlbujú **kultúrnu gramotnosť** žiaka, podporujú a upevňujú jeho **kultúrnu identitu**. Cez rozvoj a postupne stále viac reflektované vlastné vkusové postoje pomáha táto vzdelávacia oblasť žiakom precíznejšie **vnímať iné kultúry**. V období pubertálnej vzbury, keď žiaci hľadajú nové prístupy k svetu okolo seba a k sebe samým, pomáhajú im predmety Umenia a kultúry jasnejšie vyjadrovať svoje emócie a názory, ventilovať negatívne emócie, ako aj nachádzať viac nástrojov pre sebvýjadrenie, a tým aj citlivejšie reflektovať svoje emócie, názory a postoje.

Vo vyššom sekundárnom vzdelávaní pristupuje k tejto schopnosti vnímať vlastnú kultúrnu identitu a identitu druhých pripojí aj hlbšie a systematickejšie poznanie vlastnej kultúry, ako aj cieľavedomá práca s informáciami o iných kultúrach.

Multikultúrna výchova môže priamo nadväzovať na všetky ciele Umenia a kultúry. Ich rozvíjanie vytvára aj predpoklady pre prehľbovanie **uvedomelého a systematického** tolerantného správania voči príslušníkom iných kultúr, ktoré je možné vo vyššom sekundárnom vzdelávaní.

Pri reflektovaní vlastných vkusových noriem a postojov si žiaci uvedomujú **pestrosť** týchto postojov. Hoci v tomto období ešte často nie sú schopní vkusových kompromisov, dokonca pod vplyvom odmietania hodnôt starších generácií niekedy uvedomelo odmietajú aj **vkusové kompromisy** – predsa sa touto vzdelávacou oblasťou upevňuje povedomie pestrosti sveta a rôznorodosti ľudí. Žiaci ich v tomto veku ťažko budú akceptovať, mnohokrát aj podvedome odmietajú akúkoľvek empatiu voči iným ľuďom. V ich podvedomí sa však zakoreňuje informácia, že svet je rôznorodý a ľudia sa vyjadrujú veľmi pestrými spôsobmi, žijú veľmi odlišnými životnými štýlmi.

Vo vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu vlastnej kultúry sa stavajú väčšinou odmietavo. Jedna vzdelávacia oblasť pravdepodobne nespraví nič s takýmto odmietačným postojom, na to je nutné komplexné pôsobenie školy aj rodiny. Umenie a kultúra však môže neustále ponúkať nové a nové **podnety** z existujúcej kultúrnej tradície vlastného etnika, regiónu, Európy a pod., ako aj z kultúrnej tradície iných etník i iných kontinentov či období.

Estetické vnímanie týchto hodnôt býva síce často negatívne, a ak sa vyskytnú neohrabané pokusy o sebvýjadrenie s pomocou týchto (klasických, uznaných) hodnôt, žiaci sa o ne často pokúšajú len z nutnosti. Sú to však podnety, ktoré mladý človek práve v tomto veku **hľadania samého seba** potrebuje. Multikultúrna výchova

v oblasti Umenia a kultúry ťažko môže mať ambície, že vychová zo žiakov tolerantných a empatických jedincov, lebo vo veku sebahľadania práve také postoje často odmietajú. Môže však mať ambície ponúkať im podnety, ktoré sa stanú **podkladom** pre formulovanie empatických a tolerantných postojov v budúcnosti, hlavne počas vyššieho sekundárneho vzdelávania, tesne pred vekom dospelosti. Ak by sa tieto podnety nevyskytovali v citlivom veku 10-15 rokov, vo vyššom veku by už pravdepodobne nemuseli byť úspešné.

Tieto procesy je nutné orientovať tak k existujúcej a „**uznanej**“ kultúrnej **tradícii**, ako aj k súčasnej **mediálnej** ponuke a k **populárnej** či **masovej** kultúre, alebo k **subkultúram**. Ak má byť multikultúrna výchova neskôr úspešná, musí už v nižšom sekundárnom vzdelávaní podnecovať kritický vzťah k médiám, kritickú (alebo akúkoľvek) reflexiu populárnej kultúry. Dôležité je v tomto veku vybudovať **schopnosť** s odstupom **reflektovať** aj tie kultúrne procesy a kultúrne artefakty, ktoré sú prirodzenou súčasťou života mladých ľudí. Dôležité je budovať **odstup** od **súčasných** kultúrnych procesov, motivovať k odporu voči mediálnej manipulácii, formovať schopnosť vyjadrovať vlastný názor na kultúrne procesy a zaujímať vlastné – ale zdôvodnené – postoje.

V podnetoch pre komunikáciu a reflexiu je v tomto veku dôležité – a v tejto vzdelávacej oblasti skutočne možné veľmi efektívne – rozvíjať schopnosť žiakov **odlišovať** kultúrne **prejavy** od skutočných **obsahov** ľudskej mysle a od skutočných **motívov** ľudských činov. Deti vo veku 10-15 rokov ešte nemajú riadne vyvinutú schopnosť odhaľovať skryté motívy, resp. nedokážu vnímať niektoré činy len ako kultúrny povrch, kultúrnu rutinu, za ktorou sa skrýva iný obsah. Pritom práve v tomto veku si radikálne pretvárajú svoju predstavu o svete, preto je dôležité, aby začali vnímať **rôzne roviny** ľudského správania. Pri zvyšovaní zručností v narábaní s vyjadrovacími prostriedkami kultúry si začínajú uvedomovať, že obsah ich mysle nemusí byť jasne, zrozumiteľne ani presne vyjadrený, že **presné a jasné vyjadrenie** si vyžaduje námahu. Ľahšie tak pochopia, že podobné ťažkosti môžu prežívať aj druhí ľudia, zvlášť ľudia, ktorí prichádzajú z inej kultúry a nepoznajú vyjadrovacie prostriedky našej kultúry. Budujú sa tak základy pre **trpezlivosť** pri počúvaní druhých, trpezlivosť pri počiatočnom **nedorozumení**, v dôsledku čoho môže narastať empatia a tolerancia voči neobvyklým prejavom druhých ľudí.

Umenie a kultúra rozvíjajú **schopnosť sebvýjadrenia** a **schopnosť pochopiť sebvýjadrenie** druhých ľudí: Tým poskytujú veľmi efektívne prostriedky pre

rozvoj medzikultúrneho porozumenia aj vtedy, keď témou vyučovania nie je práve rôznorodosť kultúr.

O protiklade medzi vonkajším zdaním a skutočným zaradením človeka či jeho skutočnou hodnotou hovorí táto fiktívna príhoda človeka, ktorý pracoval pri vstupe do hotela ako uvádzač:

NÁMET

Raz v noci však nastal problém. Z taxíka vystúpilo dievča v červených minišatách. Vyzývavé pohyby, hlboký výstrih, lesklý mejkap a čudná vysoká parochňa, proste na prvý pohľad prostitútka. Mal som od riaditeľa výslovný príkaz podobné ženy nevpušťať do hotelovej haly ani do reštaurácie. Toto bol slušný hotel a mojou úlohou bolo starať sa o poriadok. Zastavil som ju pri dverách a zdvorilo jej povedal: „Slečna, sem nemôžete. Asi ste si poplietli adresu.“ Vyštekla na mňa, tlačila ma dovnútra a začala robiť scény. Ale predpisy sú predpisy. Nakoniec došiel chlap z recepcie, ospravedlnil sa jej a strelil mi po papuli. Nechápal som to, pokiaľ sa ku mne nevrátil a nepovedal mi, že je to dcéra jedného ministra. Na druhý deň som sa ocitol na ulici.

(Marek Vadas: Liečiteľ)

V tejto jednoduchej situácii možno odlíšiť viacero rovín správania, uvažovania, zámerov, stereotypov, kultúrnych symbolov, ktoré v medziľudskej komunikácii fungujú. Hoci na prvý pohľad vôbec nejde o tému kultúrnej rôznorodosti, žiaci sa s pomocou podobných situácií naučia rozlišovať prvý dojem od komplexnejšieho posúdenia človeka, oddeliť hodnotu človeka od konkrétnej situácie, rozumieť odlišnému vnímaniu a správaniu ľudí.

Hlavné ciele multikultúrnej výchovy v oblasti Umenie a kultúra:

- Rozvíjať **schopnosť sebavyjadrenia** s pomocou rôznych vyjadrovacích prostriedkov.
- Formovanie schopnosti **reflektovať** kultúrne procesy.
- Podnecovať **odstup** od súčasnej kultúry.
- Poskytovať **dostatok podnetov** pre estetický vkus.
- Motivovať k **rozoznávaniu** mediálnych **manipulácií**.
- **Prepájať** estetické zážitky s poznatkovou a informačnou bázou.
- Formovať cieľavedomú reflexiu **kultúrnej identity**.

- Rozvíjať zručnosti v zvládaní **prostriedkov sebakomunikácie** vlastnej kultúry.
- Poskytovať rôznorodé podnety z hodnôt **blízkyh aj vzdialených** kultúr.
- Rozvoj motivácie a zručností pre **komunikáciu** s inými ľuďmi.
- Podnety pre pozorovanie faktu, že mnoho vrstiev kultúry zostáva pre nás **skrytých**.

Multikultúrna výchova vo vyššom sekundárnom vzdelávaní (ISCED 3A)

Zmysel

ZMYSEL

multikultúrnej výchovy vo vyššom sekundárnom vzdelávaní

Územie Slovenska bolo v histórii priestorom pre stretávanie množstva kultúr, a taký charakter si zachovalo podnes. Jeho **kultúrna rozmanitosť** sa v posledných desaťročiach prudko prehlbuje vďaka omnoho väčšej otvorenosti slovenskej spoločnosti ako v druhej polovici 20. st. Voľnejší, až voľný pohyb osôb vďaka vstupu do EÚ a vďaka schengenskému priestoru, rozvoj turistiky vďaka rastu životnej úrovne slovenskej spoločnosti, vstup množstva médií a prudký rozvoj internetu, to všetko ponúka stále nové podnety pre prehlbovanie kultúrnej rozmanitosti. Pomáha aj medzinárodná spolupráca, migrácia príslušníkov blízkych kultúr. Špecifikom posledných dvoch desaťročí je hlavne migrácia príslušníkov vzdialenejších a doposiaľ minimálne poznaných kultúr.

Pestrosť kultúrneho obrazu Slovenska podporuje aj pozitívne i negatívne sa prehlbujúca vnútorná **sociálna stratifikácia** – vznikanie a prenikanie nových subkultúr a alternatívnych kultúr, prehlbovanie regionálnych rozdielov, diferenciacia životných štýlov, ale aj prehlbovanie rozdielov v životnom štýle a v životnej úrovni.

Kultúrne prostredie Slovenska bolo v minulosti a stále je hlboko **tolerantné** voči príslušníkom iných kultúr. Tak ako v minulosti, i dnes je kolektívne vedomie u nás poznačené aj **neznášanlivosťou** voči iným socio-kultúrnym skupinám a voči ich kultúrnym prejavom.

Aj u žiakov vyššieho sekundárneho vzdelávania pristupuje k týmto **objektívnym** dôvodom pre multikultúrnú výchovu viaceró **subjektívnych** dôvodov.

Vo veku 16-19 rokov sa začínajú samostatne pohybovať vo svojom prirodzenom prostredí i mimo neho. Rovesnícke skupiny sú už základným priestorom pre druhotnú socializáciu, hoci škola stále zohráva veľkú úlohu. Rast dôležitosti **rovesníckych skupín** však spôsobuje, že mládež vo veku pred adolescenciou získava oveľa viac podnetov zo strany svojho rovesníckeho sociálneho prostredia, ako by dostávala iba v rodine alebo v škole. Rozsah záujmov sa prudko rozširuje spolu s okruhom známych, kamarátov a priateľov. **Elektronická komunikácia** (sociálne

siete, chat, mobil a iné) ešte viac rozširuje možnosti pre nadväzovanie kontaktov ponad hranice regiónu či sociálnej vrstvy. Mládež v tomto veku začína už aj samostatne, bez rodičov, **cestovať** do blízkeho zahraničia, niektorí dokonca odchádzajú aj do zámoria na veľkú časť svojho štúdia na strednej škole. Ku koncu vyššieho sekundárneho vzdelávania je u mládeže zo strednej vrstvy aj zo sociálne silnejších vrstiev bežné samostatné cestovanie do krajín, kde sa stretávajú s úplne odlišnými kultúrami.

Mládež zo sociálne najslabších vrstiev nemá možnosť v rovnakej miere využívať možnosti elektronickej komunikácie či mobility. Získava však podnety od tých mladých ľudí, ktorí tieto možnosti majú – a čo je horšie, mnohokrát sú také podnety už **sprostredkované**, nejde o priame zážitky, takže sa tu vytvára väčší priestor pre preberanie stereotypov a predsudkov, teda aj o to väčší priestor pre cieľavedomé pôsobenie multikultúrnej výchovy.

Mladí ľudia vo veku tesne pred dospelosťou sú schopní **analyticky vyhodnocovať** svoje skúsenosti s odlišnými kultúrami. Svoje zážitky – najmä ku koncu vyššieho sekundárneho vzdelávania – racionálne vyhodnocujú, prepájajú s poznatkami, alebo aktívne vyhľadávajú a porovnávajú poznatky a informácie. Sú už schopní systematickejšie reflektovať svoju kultúrnu identitu, ktorej prejavy konfrontujú s prejavmi ľudí z iných kultúr.

Spochybňovanie kultúrnej identity svojho blízkeho okolia, hľadanie vlastného miesta v spoločnosti, prípadne tvorba vlastných kultúrnych vzorcov a spôsobov správania, ktoré sú prítomné pri prechode z nižšieho do vyššieho sekundárneho vzdelávania – to všetko sa počas pobytu na gymnáziu ustáľuje, štrukturalizuje a dotvára. Žiaci si v tomto veku viac-menej uvedomelo a systematicky **formujú vlastnú kultúrnu identitu** (buď sa vedome prihlasujú k identite svojho okolia, alebo k inej skupinovej identite, alebo sú aktívnymi spolutvorcami novej skupinovej kultúrnej identity). Tento proces sa v súčasnosti nedeje už len v kontexte odporu voči kultúrnej identite staršej generácie (= generácie rodičov), ale **v kontexte** zážitkov a poznávania kultúr zo širšieho okolia i z celého sveta.

Tieto procesy sa odohrávajú popri výraznom vplyve **populárnej kultúry**, ktorá efektívne vyjadruje svet a skúsenosti mladých ľudí vo veku 16-19 rokov. Zároveň mládež v tomto veku začína byť schopná s odstupom reflektovať produkty populárnej kultúry, a hoci nie vždy zaujíma k nej kritické postoje, predsa len o nej uvažuje a viac-menej cieľavedome si z nej vyberá. Formovanie vlastnej kultúrnej identity –

a teda aj formovanie vzťahu k iným kultúram – preto prebieha v zložitých procesoch sebauvedomenia, uvedomovania si hodnôt kultúry okolia aj vzdialených kultúr, aktívneho výberu a formulovania vlastných, viac-menej zdôvodnených názorov a postojov.

Pretože gymnázium sa cielene orientuje na poskytovanie **všeobecného vzdelania**, je nevyhnutnou súčasťou multikultúrnej výchovy v tomto stupni vzdelávania aj poskytovanie **súboru poznatkov** o hlavných európskych i svetových kultúrach. Množstvo informácií a poznatkov však prudko narastá, preto sa doterajšia základná úloha školy - uviesť žiakov do sveta poznatkov a tradície – stále viac premieňa na prehľbovanie schopností pracovať s informáciami. Kognitívne schopnosti rozvíjané multikultúrnou výchovou sa tak sčasti orientujú na hlavné poznatky, ale ich základným smerom v kognitívnej oblasti je **práca s informáciami** – samostatné vyhľadávanie, vyhodnocovanie zdrojov, triedenie a hodnotenie informácií, zaujímanie vlastného názoru voči informáciám a pod.

Všetko uvedené platí v prvom rade pre žiakov na gymnáziách, resp. na stredných všeobecno-vzdelávacích školách s maturitou, ktoré slúžia hlavne ako príprava pre vstup na vysokú školu.

NÁMET

Súčasťou populárnej kultúry sú pre túto mládež aj stretnutia s komiksami manga. Často sa stávajú súčasťou kultúrneho sebauvedomenia, pretože ich mládež považuje sa samozrejmu súčasť svojho sveta, hoci si uvedomuje, že pochádzajú

⁴ Kasuga: Wikiped-tan. (Online, 13. 6. 2012) http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/da/Wikiped-tan_face.svg

z Japonska. Disneyovský imidž postavičiek manga (veľké hlavy, veľké oči, malé nosy, detská mimika a výraz a pod.), na ktorý sme v populárnej kultúre zvyknutí, však spôsobuje, že mládež často cíti manga ako globálny fenomén. Spôsob, akým je rozprávaný príbeh v mangách, fragmentarizovaný spôsob rozprávania príbehu, detaily, ktoré príbeh mnohokrát znejasňujú – to všetko napodobuje svet videoklipov.

Mládež vie niečo o japonskej kultúre, ktorá však v našom kontexte stále pôsobí exoticky. Pozná disneyovské postavičky. Pozná videoklipy a stretáva sa aj s komiksami rôzneho druhu. Všetky tieto fenomény sa stávajú normálnou súčasťou kultúrnej identity mládeže vo veku vyššieho sekundárneho vzdelávania.

Často si však neuvedomuje pôvody jednotlivých častí takejto identity, ich umelé prepojenia, manipuláciu médií, ktoré sú často spoluprotvorcami podobnej kultúry. Tak sa kultúrna identita žiakov gymnázií formuje v kultúrne rôznorodom, ale zároveň globalizovanom svete plnom produktov, ktoré v sebe nesú diametrálne odlišné kultúrne tradície.

Pre multikultúrnu výchovu tu vzniká priestor na rozvíjanie schopnosti odlišovať hodnoty krajiny vzniku, ako aj globálne a mediálne hodnoty, na formovanie schopnosti pre hľadanie svojho miesta (miesta vlastnej kultúrnej identity) v tomto svete.

Pre školu z týchto faktov vyplýva nevyhnutnosť rozvíjať u detí schopnosti pre vnímanie **hodnôt** iných kultúr, pre **komunikáciu** s príslušníkmi iných kultúr, pre nadväzovanie **spolupráce** s nimi, aj pre **vlastný pohyb** v cudzom prostredí. Nevyhnutnosť rozvíjať schopnosť odlišovať **pôvod** rôznych kultúrnych produktov, zdroje vlastnej kultúrnej identity, **vplyvy** z iných kultúr, ktoré ich kultúrnu identitu formujú. Ak žiaci reflektujú, že ich vlastná kultúrna identita má rôznorodé korene, otvára sa tak **priestor k tolerancii** voči iným kultúrnym identitám – žiaci ich môžu pochopiť ako **syntetické identity** ovplyvnené globalizovanými kultúrnymi procesmi.

Kľúčom k zmyslu multikultúrnej výchovy vo vyššom sekundárnom vzdelávaní je tak reflexia medzikultúrnych **vplyvov v kultúrnych artefaktoch** a **vyhodnocovanie informácií** o iných kultúrach, rozvoj **komunikačných schopností** a **schopností spolupráce** s príslušníkmi iných kultúr. Cez vnímanie medzikultúrnych vplyvov v rôznych kultúrnych artefaktoch žiaci spoznávajú a prežívajú odlišné spôsoby seba-vyjadrenia, konfrontujú symbolické systémy vlastnej kultúry so zmyslom a povahou symbolov v iných kultúrach. Pomáha im to vyhodnocovať aj vlastné spôsoby seba-vyjadrenia – a teda aj akceptovať odlišné spôsoby seba-vyjadrenia u druhých ľudí.

Prirodzeným postupom je začať reflexiou vlastnej kultúrnej identity a cez kritické vyhodnocovanie kultúrnych artefaktov súčasného sveta (v prípade tejto mládeže hlavne artefaktov populárnej kultúry) viesť žiakov k vnímaniu, chápaniu a akceptovaniu kultúrne prepojeného globálneho sveta, a teda aj k rešpektovaniu kultúrnej odlišnosti. Súčasťou celého postupu musí byť neustála práca s rôznymi informačnými zdrojmi a vyhodnocovanie informácií rôznych druhov.

Ak ku koncu nižšieho sekundárneho vzdelávania sa multikultúrna výchova obohacovala o analytické myslenie a cieľavedomú argumentáciu – počas celého vyššieho sekundárneho vzdelávania sa táto **analytická reflexia kultúry**, sveta a seba stáva nevyhnutnou a veľmi dôležitou súčasťou multikultúrnej výchovy. Ku koncu vyššieho sekundárneho vzdelávania sú žiaci schopní podávať zložité intelektuálne výkony, sú schopní základov teoretického myslenia, takže analytická reflexia kultúry sa môže stať systematickou. Multikultúrna výchova ich už vtedy nevedie len k medzikultúrnej tolerancii a empatii, ale tieto postoje prehlbuje o poznatkový, analytický a argumentačný rozmer.

Multikultúrna výchova už nefunguje len ako podnecovanie empatie, ale ako plne rozvinutý výchovno-vzdelávací postup, ktorý obsahuje vlastné zážitky a skúsenosti žiakov, sebareflexiu a sebvýjadrenie, formovanie argumentov, analytické vyhodnocovanie medzikultúrnych vzťahov a informácií o nich. Vo vyššom sekundárnom vzdelávaní je možné uplatniť a naplno rozvinúť **všetky formy a metódy** multikultúrnej výchovy.

Tak ako v nižších stupňoch vzdelávania, aj tu multikultúrna výchova rešpektuje neopakovateľnú **hodnotu každého žiaka** a neodmysliteľnú **hodnotu skupiny mladých ľudí** ako prirodzeného sociálneho prostredia pre nich. Tieto hodnoty sa však už nestačí iba podporovať, ale učiteľ ich musí aj cieľavedome reflektovať a vyhodnocovať.

Popri tom musí aj vo veku žiakov 16-19 rokov multikultúrna výchova jasne ukazovať, že každé spoločenstvo je založené na určitých **pravidlách** a že rešpekt voči individualite je možný len v rámci týchto pravidiel. Základom je tu fakt **rovnosti** všetkých ľudí a nevyhnutnosť rešpektovať a zachovať **jednotný** právny systém štátu.

Multikultúrna výchova vo vyššom sekundárnom vzdelávaní tak pripravuje žiakov na **kritickú reflexiu kultúrnych artefaktov** v globalizovanom svete, s ktorými

sa budú v živote stretávať, ako aj na budúcu **uvedomelú medzikultúrnu spoluprácu** pri stretnutí s odlišnosťou v živote.

Pri realizácii multikultúrnej výchovy je nevyhnutné rešpektovať **lokálne podmienky** školy. Je vhodné spolupracovať s inými verejnými, štátnymi i mimovládnyimi organizáciami v regióne. Výchovno-vzdelávacia činnosť gymnázia v oblasti multikultúrnej výchovy je efektívna najmä vtedy, ak sa celé vnútorné prostredie a **atmosféra** školy rozvíjajú ako systémy citlivé na kultúrne odlišnosti.

Zhrnutie: Zmyslom multikultúrnej výchovy vo vyššom sekundárnom vzdelávaní je ďalšie rozvíjanie schopností empatie a citlivosti voči odlišnosti, tu sa však prehlbuje o systematickú analytickú reflexiu odlišnosti. Zmyslom je rozvíjať u žiakov schopnosť **systematickej reflexie** vlastnej kultúry a kultúry iných, a to tak ľudského **správania** ako aj kultúrnych **artefaktov**. Súčasťou je neustále kritické a samostatné vyhodnocovanie rôznych **informačných zdrojov**. Zmyslom je rozvíjať chápanie medzikultúrnych prepojení a **syntéz**, ktoré sa v súčasnom svete vyskytujú – a to na báze chápania **vlastnej** kultúrnej **identity** ako konkrétnej kultúrno-historickej syntézy.

Ciele

CIELE

multikultúrnej výchovy vo vyššom sekundárnom vzdelávaní

Všeobecným cieľom multikultúrnej výchovy vo vyššom sekundárnom vzdelávaní je rozvinúť u žiakov systematickú reflexiu vlastnej kultúrnej identity, prehĺbiť chápanie medzikultúrnych vzťahov vo vlastnej aj v cudzích kultúrnych identitách, ako aj v kultúrnych artefaktoch súčasného sveta.

Hlavné ciele

1. Viesť žiakov systematickému uvažovaniu o kultúre.
2. Viesť žiakov k pochopeniu medzikultúrnych vzťahov v súčasnom svete.
3. Viesť žiakov k rešpektovaniu kultúrnej rozmanitosti sveta.
4. Viesť žiakov k chápaniu súčasných kultúrnych artefaktov ako priesečníkov rôznych kultúrnych vplyvov.

Čiastkové ciele

1. Rozvinúť systematickú reflexiu vlastnej kultúrnej identity.

2. Prehĺbiť analytické schopnosti v myslení o kultúre.
3. Prehĺbiť schopnosti samostatne vyhľadávať, triediť a analyzovať informácie o kultúrach.
4. Prehĺbiť schopnosť argumentovať vo vzťahu k vlastnej kultúrnej identite.
5. Prehĺbiť aktívne počúvanie v diskusiách o kultúre.
6. Vybudovať schopnosť odhaľovať stereotypy a predsudky v myslení o kultúre a v kultúrnych postojoch.
7. Kultivovať formy a spôsoby medzikultúrnej komunikácie, formy a spôsoby seba-vyjadrenia.
8. Prehĺbiť schopnosť medzikultúrnej tolerancie.

Kompetencie absolventa

KOMPETENCIE

vyššieho sekundárneho vzdelávania z hľadiska multikultúrnej výchovy

Absolvent vyššieho sekundárneho vzdelávania má rozvinuté také kompetencie v medzikultúrnej komunikácii, ktoré mu umožňujú **samostatne vyhodnocovať** výhody a nevýhody jeho pohybu v kultúrne rôznorodej spoločnosti, a na tom základe cieľavedome uplatňovať svoje individuálne zručnosti, schopnosti a vedomosti pri stretnutiach s ľuďmi z iných kultúr. Je schopný zaujímať **samostatné postoje** voči iným kultúram, pričom reflektuje svoju empatiu alebo svoje predsudky. Dokáže odhaľovať predsudky a stereotypy vo svojom myslení aj v myslení iných ľudí. Dokáže **komunikovať** s príslušníkmi iných kultúr tak, aby bo schopný pokojného spolunažívania s nimi s nimi. Rozmýšľa o kultúre a medzikultúrnych vzťahoch v **globálnej** perspektíve.

Globálnu perspektívu je možné cítiť a vyhodnocovať cez také tematiky, ako je holokaust alebo Coca-Cola. Tieto témy sú mediálne lákavé, preto ich aj médiá často prezentujú. Tým sa však stávajú pre mnohých mladých ľudí nezaujímavými, ošúchanými témami. U mládeže na gymnáziách, ktorá práve prešla pubertálnou rebéliou a ukončuje formovanie svojho vlastného pohľadu na svet, môžu oveľa efektívnejšie pôsobiť netradičné pohľady založené na autopsii tvorcov, ako napr. dokumentárne filmy Pavla Barabáša. Autentické rozprávania založené na vlastnej skúsenosti má u tejto mládeže oveľa väčšiu šancu na vplyv ako akékoľvek sprostredkované zážitky.

NÁMET

– A to platí aj pre žiakov zo slabších sociálnych vrstiev, ktorí nemajú z cestovania vlastnú skúsenosť s inými kultúrami.

Od iných, u nás dostupných dokumentárnych filmov (napr. od filmov National Geographic), sa odlišujú tým, že ich nakrútil Slováč, ktorý v komentároch aj túto perspektívu spomína. Je preto jednoduché konfrontovať to, s čím sa na cestách stretol, s našimi pohľadmi na svet.

Niektoré filmy P. Barabáša ponúkajú taký pohľad na súčasný svet, v ktorom sa kombinuje viacero cieľov multikultúrnej výchovy.

Napr. vo filme Pygmejovia žiacividia globálnu perspektívu (o. i. vzťah vojny v Kongu s naším každodenným svetom), nazrú do logiky evolúcie človeka, vzťah človeka k prírode sa im ukáže z rôznych, aj rozporných uhlov. Vo filme nájdú tak konflikty medzi kultúrami a civilizáciami ako aj všeľudské porozumenie. Takýto film zároveň provokuje k zaujímaniu vlastných, vyargumentovaných stanovísk a pomáha v diskusiách odhaľovať stereotypné vnímanie iných kultúr (Afriky, černocho, tzv. primitívnych kultúr a pod.).

Kultúrne kompetencie žiaka, ako ich prezentuje Štátny vzdelávací program, nie sú jediným **prejavom** medzikultúrnych kompetencií. Schopnosti rozvíjané multikultúrnou výchovou vo vyššom sekundárnom vzdelávaní prechádzajú cez ostatné skupiny žiakových kompetencií, ktoré tak pod vplyvom multikultúrnej výchovy dostávajú nový **odtieň**. Ak získajú takýto odtieň, môžu aj iné ako kultúrne kompetencie orientovať žiaka na podporu jeho myslenia o kultúre a na podporu jeho medzikultúrnej pozitívneho správania.

Absolvent vyššieho sekundárneho vzdelávania má rozvinuté tieto medzikultúrne kompetencie:

1. Kompetencie pre učenie sa

- Prejavuje trvalý záujem o nové veci, poznatky, ľudí, situácie, prostredie.
- Dokáže vyhodnocovať svoj pokrok v učení, uvažuje o spätnej väzbe, ktorú dostáva.

2. Sociálne a komunikačné kompetencie

- Kriticky vyhodnocuje informácie podávané druhými ľuďmi a zaujíma k nim vlastné stanoviská.
- Je schopný využívať rôzne formy komunikácie.
- Aktívne počúva, rešpektuje názory iných. Dokáže argumentovať v prospech svojich názorov
- Odhaľuje stereotypy a predsudky u druhých ľudí.
- Je schopný pomenovať aj prejavy stereotypného vnímania sveta u seba. Dokáže preň uviesť dôvody.
- Neodmieta automaticky odlišné kultúry a ľudí z odlišného socio-kultúrneho prostredia.
- Aktívne buduje pokojné spolunažívanie s okolím.

3. Kompetencie v riešení problémov

- Dokáže riešiť konflikty konštruktívne a kooperatívne.
- Pri riešení konfliktov využíva informácie, poznatky a postoje z rôznych zdrojov.
- Aktívne a samostatne vyhľadáva informácie a poznatky, ktoré môžu pomôcť pri riešení problémov a konfliktov.

4. Občianske kompetencie

- Prejavuje snahu hodnotiť situácie v medziľudských vzťahoch na základe ťažiskových humanistických hodnôt Európy.
- Konfrontuje svoje záujmy so záujmami druhých ľudí a hľadá medzi nimi rovnováhu.
- Rešpektuje práva druhých ľudí vo svojom okolí. Argumentuje v prospech spoločného právneho rámca platného pre všetkých.
- Aktívne sa podieľa na kolektívnej zodpovednosti skupiny.
- Lokálne problémy hodnotí aj v globálnej perspektíve.
- Navrhuje vlastné a pokojné riešenia problémov v medzikultúrnej komunikácii. Vystupuje v medzikultúrnych konfliktoch samostatne a zodpovedne.

5. Kultúrne kompetencie

- Reflektuje a zrozumiteľne vyjadruje svoju kultúrnu identitu, rešpektuje identitu druhých ľudí.
- Rešpektuje životný štýl druhých ľudí, pokiaľ mu tento štýl neubližuje. Snaží sa nezaujato nájsť príčiny problémov medzi nimi.
- Rozoznáva kultúrne symboly a vyjadrovacie prostriedky svojej a iných kultúr a porovnáva ich.
- Rozoznáva, pomenúva a hodnotí rôzne kultúrne vplyvy, ako sa prejavujú v rôznych kultúrnych artefaktoch.
- Aktívne vyhľadáva a vyhodnocuje informácie o iných kultúrach.
- Dokáže vybudovať argumenty vo vzťahu k svojmu presvedčeniu. Pokojne diskutuje o presvedčení druhých ľudí.
- Váži si a nepoškodzuje kultúrne dedičstvo iných kultúr.
- Je tolerantný a empatický voči iným kultúram, pokiaľ mu ich nositelia neubližujú.
- Pri medzikultúrnych konfliktoch nereaguje hneď konfliktne, ale snaží sa najprv hľadať príčiny konfliktu a riešiť situáciu pokojnou cestou.

6. Mediálne a informačné kompetencie

- Samostatne vyhodnocuje obsahy mediálnych produktov. Aktívne si dopĺňa informácie, ktoré ponúkajú masové médiá, o vlastné zdroje.
- Aktívne vyhľadáva informácie o iných kultúrach. Analyzuje, hodnotí a inými spôsobmi spracúva tieto informácie.

Rôzne kompetencie absolventa vyššieho odborného vzdelávania sa vzťahujú k rôznych oblastiam jeho činnosti, nemusia nutne jednoznačne súvisieť s medzikultúrnymi situáciami. Sú však dôležitým podkladom pre medzikultúrne porozumenie a pre žiakovo samostatné a zodpovedné správanie sa voči iným kultúram.

Súbor týchto kompetencií slúži učiteľom vo vyššom sekundárnom vzdelávaní na to, aby mohli formovať **cieľavedomú** a **systematickú** multikultúrnu výchovu.

Medzikultúrne kompetencie umožňujú absolventovi vyššieho sekundárneho vzdelávania **ukončiť formovanie** svojej kultúrnej identity, ako aj samostatne ju reflektovať. Umožňujú žiakovi **samostatne a zodpovedne** sa pohybovať vo svete pestrých kultúr, nadväzovať pokojnú **spoluprácu** s druhými ľuďmi. Umožňujú žiako-

vi, aby si formoval vlastné stanoviská ku kultúre a kultúrnym artefaktom, aby neodmietal neznáme kultúry len preto, že ich nepozná. Umožňujú mu vyrovnávať sa s **masmediálnym** tlakom a s pretlakom **informácií**.

Štruktúra

ŠTRUKTÚRA
ŠtVP

Štátneho vzdelávacieho programu z hľadiska multikultúrnej výchovy

Štátny vzdelávací program pre ISCED 3A sa člení na sedem vzdelávacích oblastí (Jazyk a komunikácie, Matematika a práca s informáciami, Človek a príroda, Človek a spoločnosť, Človek a hodnoty, Umenie a kultúra, Zdravie a pohyb) a osem prierezových tém (Osobnostný a sociálny rozvoj, Environmentálna výchova, Mediálna výchova, Multikultúrna výchova, Dopravná výchova, Ochrana života a zdravia, Tvorba projektu a prezentačné zručnosti, Regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra).

Pretože prierezové témy sa začleňujú do viacerých vzdelávacích oblastí, venuje sa tento materiál tým vzdelávacím oblastiam, v ktorých sa môže multikultúrna výchova uplatniť efektívnejšie – Jazyk a komunikácia, Človek a príroda, Človek a spoločnosť, Človek a hodnoty, Umenie a kultúra. Nevenuje sa ani ostatným prierezovým témam, pretože tie majú svoje vlastné nástroje a možnosti, ako sa včleniť do vzdelávacích oblastí a predmetov.

Charakteristika vzdelávacích oblastí

z hľadiska multikultúrnej výchovy

Pre multikultúrnú výchovu vo vyššom sekundárnom stupni vzdelávania sú **vhodné najmä tieto** vzdelávacie oblasti: Jazyk a komunikácia, Človek a príroda, Človek a spoločnosť, Človek a hodnoty, Umenie a kultúra.

Jazyk a komunikácia

JAZYK A
KOMUNIKÁCIA

Na tomto stupni vzdelávania sa materinský jazyk stáva **uvedomelým nástrojom kultúrnej identity**, a tento jeho charakter si žiaci už aj uvedomujú. Formuje sa cieľavedomá a systematická práca s materinským jazykom. Žiaci by už nemali zápa-

siť so základnou gramatickou štruktúrou, ale mali by si uvedomovať jemné odtiene v komunikácii v materinskom jazyku.

Toto uvedomenie je možné využiť na porovnávanie s **odtieňmi komunikácie** v iných jazykoch, zvlášť pri konfrontácii s cudzím jazykom, ktorý sa na škole vyučuje.

Cieľom je prehĺbenie komunikačných schopností, ktoré sú východiskom pre toleranciu voči iným kultúram. Ak si žiaci osvojujú schopnosť vnímať odtiene a drobné rozdiely v komunikácii, ľahšie pochopia, že tieto rozdiely môžu byť kultúrne podmienené a nehovoria nič o hodnote konkrétneho človeka.

Kultúrna identita a uvedomovanie si možností materinského jazyka sa tak prepája s uvedomovaním si rozdielov v komunikácii, čo otvára cestu k medzikultúrnej tolerancii. S pomocou uvedomelej práce s možnosťami jazyka sa medzikultúrna tolerancia stáva uvedomelou, už nie je len osamotenou emóciou, ale vzniká ako emocionálne, hodnotovo aj analyticky nasýtený postoj.

Pubertálna vzburá počas nižšieho sekundárneho vzdelávania, ktorá viedla žiakov k odmietaniu „slušného“, „oficiálneho“ či „správneho“ vyjadrovania, sa postupne rozplýva v pochopení, že toto slušné a správne **vyjadrovanie má svoju funkciu** a môže pomáhať upokojeniu konfliktov v medziľudských vzťahoch.

Vzdelávacia oblasť Jazyk a komunikácia mohla na predchádzajúcom stupni vzdelávania slúžiť pre potreby multikultúrnej výchovy tým, že ukazovala dôsledky rôznych štýlov a spôsobov komunikácie – v období pubertálnej vzbury deti neprijímajú žiadne príkazy smerujúce k určitej komunikácii, dokonca ich cieľavedome obchádzajú a rušia. Vo vyššom sekundárnom vzdelávaní sa táto snaha môže presunúť k snahe podporujúcej uvedomelú prácu s jazykovou normou – nejde pritom o štrukturálne normy, ale o normy vo využívaní jazyka, teda **štylistické a rétorické zákonitosti**. Tieto zákonitosti začínajú žiaci chápať už nielen ako vnútorné zákonitosti jazyka, ale uvedomujú si, že jazykové normy sú súčasťou medziľudských vzťahov.

Jazyk tak už nie je chápaný len ako nástroj na porozumenie výpovedi druhého človeka, teda len ako formálny postup v komunikácii. Multikultúrna výchova vedie žiakov k tomu, aby jazyk chápali širšie a hlbšie ako sociálny nástroj.

Ide teda o presun z jazyka ako určitej štruktúry, s pomocou ktorej komunikujeme, na jazyk ako nástroj na utváranie, formovanie a ovplyvňovanie vzťahov, do ktorých ľudia vstupujú..

Ako príklad môžu poslúžiť ukážky z literatúry, ako je tento opis rozhovoru, v ktorom sa slová a vety nepovažujú za gramatické ani štylistické javy. Slová, vety, jazyk sú v tomto rozhovore dvoch priateľov extraktom vzťahov medzi ľuďmi:

NÁMET

...a teraz kričí aj on, jeho hlas znie víťazne: Aj ja som na to prišiel, všetko mi je jasné, naozaj nás nemá rád!

Tento objav, ktorý bol pre našich dvoch rečníkov nevyhnutný, aj dôsledky, ktoré si ľahko môžeme predstaviť, nás zaujíma, lebo zrazu vidíme ten fascinujúci prílív slov v dosť zvláštnom a nepredvídateľnom svetle...

Slová – rušivé vlny...

Slová – vystrelené projektily, aby sme zabránili bujneniu... aby sme zničili v tom druhom chorobné bunky, kde sa množí jeho nepriateľstvo a nenávisť...

Slová – leukocyty, ktoré podvedome vyrába organizmus napadnutý mikróbmi...

Slová ustavične vysypávané z vyklápacích vozov, aby vysušili močiare...

Slová – hojné riečne nánosy, aby zúrodnili neúrodnú pôdu...

Slová vražedné, ktoré na surový rozkaz vylievajú na obetný stôl podrezaného brata...

Slová prinášajúce obetné dary, bohatstvá z celého sveta, zložené na oltár pred boha smrti sediaceho vzadu v chráme, v tajnej komnate, v poslednej komnate...

Ale až tam nás môže niekedy zatiahnuť, uniesť prúd dôverného, celkom banálneho rozhovoru za stolom v reštaurácii, kde sa pravidelne stretávajú pri obede dvaja priatelia.

(Nathalie Sarrautová: Používanie slov)

Hlavné ciele multikultúrnej výchovy v oblasti Jazyk a komunikácia:

- Rozvíjať u žiakov schopnosti pre **adekvátne a variabilné vyjadrenie** obsahov svojej mysle.
- Rozvíjať u žiakov vedomie **kultúrnej identity** a miesta jazyka v nej.
- Motivovať žiakov k chápaniu **prepojení** medzi jazykom a sociálnym svetom.
- Viest' žiakov k reflexii možností a hlavne **funkcií** jazyka.
- Viest' žiakov k reflexii **dôsledkov** rôznych spôsobov komunikácie.
- Motivovať žiakov k **aktívnemu spoznávaníu** jazyka vlastnej kultúry aj cudzieho jazyka, k **uvedomelému a reflektovanému využívaníu** ich možností.

- Rozvíjať **aktívne počúvanie** a **čítanie s porozumením**.

Človek a príroda

Táto vzdelávacia oblasť prehľbuje poznatky a predstavy žiakov o **fungovaní prostredia**, ktoré je pre človeka prirodzené, o **vzťahoch** životného prostredia a človeka. Poukazuje na jednotu prírodných zákonitostí a **prepojenie** medzi viacerými vednými disciplínami i školskými predmetmi. Do tohto rámca zároveň s pomocou biológie zasadzuje človeka v jeho biologickej **evolúcii**.

Takto budovaná vzdelávacia oblasť Človek a príroda môže zásadným spôsobom ovplyvniť medzikultúrne kompetencie žiakov. Jednotlivé predmety a témy totiž človeka ukazujú **v systéme** premien životného prostredia (fyzika, chémia, biológia, environmentálna výchova), ukazujú premeny človeka ako živej bytosti (biológia), ukazujú vzťahy konkrétneho priestoru k životu človeka (geografia). Ak dokáže vzdelávacia oblasť **spolupracovať** s predmetmi vzdelávacej oblasti Človek a spoločnosť (humánna geografia, dejepis, občianska výchova) ako aj s predmetom Umenie a kultúra, môžu sa rôzne podoby života ľudských spoločností stať súčasťou komplexného a jednotného obrazu človeka.

Človek tak prestane byť súborom radikálne odlišných spoločností a životných štýlov. Človek ako vyvíjajúca sa bytosť dostane **jednotiaci rámec** objektívnych zákonov, v ktorých sa **prírodné** postupne dopĺňajú o **spoločenské** a **kultúrne** zákonitosti.

Obraz o človeku, ktorý poskytne takto budovaná vzdelávacia oblasť, bude podnecovať k **odhaľovaniu** existujúcich **predsudkov** voči iným spoločenstvám a iným kultúram. Ľudstvo sa tu totiž ukazuje ako **jednotný systém** vyvíjajúcej sa bytosti homo sapiens, ktorá sa v rôznych prostrediach rôzne správa, v rôznych spoločenstvách a dobách si stanovuje odlišné ciele – vždy je to však jedna bytosť. Pre prehĺbenie výchovy k medzikultúrnemu porozumeniu je veľmi vhodné **dotáhovať** poznatky prírodovedných predmetov k dejepisnej a geografickej problematike.

Životné prostredie človeka tak prestane byť len niečím cudzím, ale stane sa priestorom každodenného zápasu ľudskej bytosti o prežitie, stane sa hranicou pre jeho rozvoj, ale aj miestom, ktoré poskytuje ďalšie podnety a možnosti pre rozvoj. Životné prostredie sa stane nielen priestorom pre ľudskú činnosť, ale rovnako aj súčasťou a výsledkom ľudskej činnosti. Rôzne životné prostredie tak bude vystu-

povať ako podnet a podmienka pre odlišné ľudské činnosti a odlišné nazeranie na svet.

Rieky Dunaj a Níl pôsobili a pôsobia na životné prostredie okolo seba a na životný štýl ľudí žijúcich okolo nich dosť podobným spôsobom.

NÁMET

V posledných rokoch sú rôzne časti slovenského územia zasahované ničivými záplavami. O ich príčinách existujú rôzne názory, odborníci sa však zhodujú, že tých príčin je niekoľko. Čiastočne ich spôsobujú premeny podnebia (spôsobené človekom aj prirodzenými procesmi), čiastočne ich spôsobuje premena krajiny ľudskou činnosťou, ktorá smeruje buď k zabezpečeniu existencie človeka, alebo je niekedy obyčajnou nedbanlivosťou, prípadne ekonomickým drancovaním prírody.

Výsledkom sú však nielen záplavy, ktoré zabíjajú ľudí a ničia majetky. Súčasťou týchto nešťastí sú aj rôzne reakcie ľudí – počas záplav, po nich, či pri aktivitách pri predchádzaní záplavám. V reakciách sa prejavujú regionálne rozdiely, rozdiely vo vzdelaní ľudí, v ich motivácii k ochrane proti záplavám, v ich ekonomickej či morálnej alebo ekologickej motivácii a pod.

Pri vyhodnocovaní príčin a dôsledkov záplav sa často diskutuje aj o premenách smeru vodných tokov prirodzeným vývojom či ľudskou reguláciou (porov. napr. zmeny toku Dunaja na území Bratislavy v posledných troch storočiach).

V týchto diskusiách sa opäť ukazuje, aké sú vodné toky dôležité pre ľudský život. Ľudstvo sa v histórii vyvíjalo vo veľkej miere popri vodných tokoch, ktoré však zároveň spôsobovali mnoho nešťastí. Bez Nílu a jeho bahna, ktorým rieka pravidelne zaplavovala svoje okolie, by asi nevznikla egyptská civilizácia ako jeden z vrcholných výkonov človeka – ale Asuánska priehrada brániaca záplavám oslabuje životodarnú silu bahna Nílu. Bez Dunaja a jeho ničivých záplav vo vnútrozemskej delte by nevznikol projekt vodného diela Gabčíkovo-Nagymaros, ani by nevzniklo samostatné vodné dielo v Gabčíkove, jeden zo zdrojov napätia medzi Slovenskou republikou a Maďarskom. Toto vodné dielo síce nenarúša zdroj spodnej vody na Žitnom ostrove, ale môže komplikovať prežitie lužných lesov s ich flórou a faunou.

Pri konfrontácii dvoch vodných tokov, ich úlohy v rozvoji ľudských civilizácií, ich životodarnej aj ničiacej sily a pod. – pri tom všetkom je možné prezentovať odlišné riešenia podobného problému v rôznych obdobiach, rôznych regiónoch, rôznych civilizáciách. Odlišné riešenia sa vyskytujú aj napriek tomu, že problémy sú dosť podobné a v zásade ide o životodarnú vodu.

Kombinácia biológie (voda, rastlinstvo a živočíšstvo, potrava), fyzickej geografie (rieka, podnebie), fyziky (prúdnicia, sila prúdu a združovanie síl), dejepisu (staroveký Egypt, Limes Romanus na Dunaji), politológie (Slovenská republika, Maďarsko, sovietska pomoc v Asuáne), humánnej geografie (osídlenie popri riekach), prierezovej témy environmentálna výchova (znečisťovanie, ochrana, využitie a regulácia riek) – to všetko pomáha pochopiť, prečo ľudia, ktorí žijú možno v podobnom prostredí (pri veľkej rieke), žijú úplne inak ako my. Pomôže to aj priblížiť na prvý pohľad také vzdialené svety a kultúry, ako je staroveký Egypt a súčasná stredná Európa.

Žiaci vyššieho sekundárneho vzdelávania sú schopní podobných zložitejších medzipredmetových syntéz, sú schopní konfrontovať ich s vlastným svetonáhladom a s vlastnými hodnotovými hierarchiami. Takým konfrontáciám pomáhajú práve podobné medzipredmetové prepojenia a syntézy.

Oblasť Človek a príroda – aj sama osebe, ale najmä v kombinácii s predmetmi oblasti Človek a spoločnosť – tak pomáha žiakom vyššieho sekundárneho vzdelávania **reflektovať komplexnú činnosť** človeka a jej **prepojenie na komplexné fungovanie prostredia**, kde sa odohráva. Pri takom obraze ľudskej činnosti je človek neoddeliteľne prepojený so svojím životným prostredím. Ak vedíme žiakov k pochopeniu tohto faktu, otvárame si cestu k odstraňovaniu predsudkov voči druhým ľuďom – k odstraňovaniu predsudkov, ktoré mnohokrát vznikli len preto, lebo žiaci nechápali, čo všetko môže ovplyvniť ľudskú činnosť, správanie, pohľad na svet. Pri komplexnom prepojení činnosti na životné prostredie si uvedomia, že pochopenie druhého človeka sa síce nerodí ľahko, ale je úplne prirodzené: chápem uvažovanie a správanie druhého človeka, lebo som pochopil, že ten človek a jeho spoločenstvo vyrástli v iných podmienkach.

Hlavné ciele multikultúrnej výchovy v oblasti Človek a príroda:

- Viesť žiakov k chápaniu činnosti človeka v jej **prepojení** na prirodzené životné prostredie.
- Podnecovať **samostatné uvažovanie** o vzťahu človeka k životnému prostrediu.
- Formovať toleranciu k odlišným **životným štýlom**.
- Rozvíjať schopnosť **prepájať poznatky** z viacerých predmetov.

Človek a spoločnosť

Pri vzdelávacej oblasti Človek a príroda sa ukázala vhodnosť **prepájania** predmetov z viacerých vzdelávacích oblastí – v tomto prípade s oblasťou Človek a spoločnosť. Pri interpretácii možností tejto oblasti v multikultúrnej výchove preto treba mať na pamäti aj vyššie spomínané prepojenie, ktorým sa teraz nebudeme zaoberať.

Pri vzdelávacej oblasti Človek a spoločnosť sa v Štátnom vzdelávacom programe priamo spomína jej vzťah k multikultúrnej výchove. Podporuje ho aj konštatovanie, že táto oblasť prispieva k aktívnemu prístupu žiakov k svetu z viacerých perspektív – teda prispieva k aktívnemu **uplatňovaniu medzikultúrnej perspektívy**.

Pretože vzťahy medzi kultúrami sú **priamo ovplyvňované** historickými, geografickými a spoločenskými procesmi – ktoré sú v centre záujmu predmetov tejto vzdelávacej oblasti – je táto vzdelávacia oblasť spolu s oblasťou Umenie a kultúra najvhodnejšia pre uplatnenie multikultúrnej výchovy.

Možnosti tejto vzdelávacej oblasti tiež výrazne podporuje stupeň osobnostného vývinu žiakov medzi 16. a 19. rokom života (vyššie sekundárne vzdelávanie). Títo žiaci sú schopní **uvedomelej a cieľavedomej reflexie** svojich svetonázorových postojov a hodnotových orientácií. Rôzne vrstvy ich identity sa v tomto veku definitívne sformujú (osobnostná, regionálna, kultúrna a pod.), pretože v procese sebareflexie dokážu vnímať svoje rôzne identity ako prirodzené, **akceptujú** dokonca ich odlišnosť až rozporuplnosť **vnútri seba samých**. Už si nielen prestávajú robiť ťažkosti, ak si uvedomia pluralitu svojich identít, ale dokonca sú schopní ich vedome vyhodnocovať a zaujímať na ich základe zodpovedné a zrelé postoje.

Žiak na tomto stupni vzdelávania bežne prejavuje viacero typov identít, napr. národnostnú (som Rusín), regionálnu (som z horného Zemplína), európsku (som **NÁMET** Európan), subkultúrnu (som gotik), ekonomickú (platím eurom), svoje sociálne zarádenie (som žiak tohto gymnázia), identitu svojho životného štýlu (určite nevynechám festival Pohoda), občiansku (čoskoro pôjdem po prvý raz k voľbám) a pod. Pociťuje a vie aj argumentovať, či sú alebo nie sú v rozpore. Možno často nevie, ako vznikli a ako sa k nim prihlásil, ale uvedomuje si ich charakteristiky.

Vzdelávacia oblasť Človek a spoločnosť podnecuje žiakov k rozlišovaniu týchto rôznych identít a k uvažovaniu o nich. Jedným z výsledkov práce tejto oblasti by malo byť práve plné uvedomenie si, že každý človek v sebe nesie viacero pohľadov

na samého seba, že identita vzniká v určitej kultúre, v určitom čase a priestore a nie je večná, ani nemá nemenné charakteristiky. Práve reflexiou plurality vlastných identít dospievajú žiaci k podobnému poznaniu. V tomto veku je možné rozvíjať aj toleranciu k pluralite identít a narúšať dogmatické predstavy o večne (prirodzene, biologicky, etnicky) danej identite človeka.

Rozvoj podobných schopností je možný preto, lebo v tejto vzdelávacej oblasti sa žiak zoznamuje s ľudskou činnosťou v **časových a priestorových súvislostiach** a v kontexte **spoločenských premien** (dejepis, humánna geografia, občianska náuka). Každodenná „drobná“ aj globálna ľudská činnosť tak získavajú konkrétne súradnice, v ktorých sa odohrávajú. Nič nemožno posudzovať abstraktne, ako dané a nemenné, všetko sa **mení**. Spoločenský kontext týchto premien pritom žiakom ukazuje aj súvislosť **práv a povinností** každého človeka – vždy na oboch stranách, aj u seba samých, aj u tých druhých, ktorých posudzujeme.

V nižšom sekundárnom vzdelávaní si žiaci uvedomovali odlišné vnímanie sveta v rôznych krajinách a rôznych dobách, odlišnosti v ľudskej činnosti. Vo vyššom sekundárnom vzdelávaní tieto odlišnosti dávajú **do kontextu s informáciami** o rôznych životných štýloch. Pri týchto žiakoch treba rátať s tým, že pre väčšinu z nich škola vôbec nie je hlavným zdrojom informácií. Dnes už iba žiaci z najchudobnejších vrstiev nemajú pravidelný prístup k informáciám z internetu a z médií. Vzdelávacia oblasť teda nemôže mať ambície poskytnúť informácie o rôznych životných štýloch, lebo nikdy **nemôže súperiť** s možnosťami iných zdrojov.

Preto ako má žiakov viesť k reflexiám o pestrosti sveta, nemôže sa multikulturná výchova spoliehať na množstvo informácií. Oveľa dôležitejšie je rozvíjať schopnosť aktívne a cieľavedome vyhľadávať informácie, vyhodnocovať ich hodnotnosť, aktívne ich prepájať. Dôležité je viesť žiakov k **tvorbe vlastných vyargumentovaných názorov** – v tomto veku sú už schopní vybudovať premyslené argumenty (najmä ku koncu vyššieho sekundárneho vzdelávania).

Ak si žiaci uvedomia, aké zložitá je vytvoriť si seriózne argumenty na podporu svojho názoru či svojho stanoviska, môže ich to viesť k tolerancii voči iným názorom a stanoviskám – lebo môžu predpokladať, že aj tam sa skrývajú **podobné** (hoci možno nepodarené) **snahy**. Pri reflexii vlastnej neistoty a nedomyslených argumentov, čo často vedie k dogmatizmu, si uvedomujú, že aj dogmatizmus druhých ľudí môže mať podobné korene – neistotu, strach, opatrnosť, nedomyslenie argumentov.

K tomu všetkému pomáhajú hlavné zámery tejto vzdelávacej oblasti – prezentovať **svet a ľudskú činnosť ako fenomény existujúce v určitom konkrétnom čase a priestore a hľadať si svoje miesto v nej.**

Vzdelávacia oblasť Človek a spoločnosť tak **často nevedie priamo** k chápaniu druhých kultúr, ale oproti iným vzdelávacím oblastiam vytvára hlbšie **predpoklady pre medzikultúrne pochopenie.** Buduje totiž v psychike žiaka také nazeranie na svet a na človeka, ktoré otvára priestor pre medzikultúrne porozumenie. Robí žiaka otvorenejším, tolerantnejším, jeho poznanie orientuje k vnímaniu odlišností, odlišnosti prezentuje ako prirodzený výsledok premien človeka.

Oproti nižším stupňom vzdelávania sa na tomto stupni tieto predpoklady pre-pájajú so schopnosťami žiakov argumentovať, pracovať s informáciami a so schopnosťami uvedomelej sebareflexie.

V občianskej náuke sa žiaci venujú filozofickým textom, ktoré pomáhajú chápať premenlivosť ľudskej činnosti v kontexte celého ľudstva. V neprebernom množstve textov nie je problém nájsť vhodný text. Môžu ňou byť napr. texty existencializmu, ktoré zvyknú byť mládeži vo veku pred dospelosťou blízke tým, že podporujú individuálnu sebarealizáciu a individuálnu zodpovednosť za svoj osud.

NÁMET

Napriek tomu, že podľa Sartrovho populárneho hesla „peklom sú tí druhí“, celé jeho filozofické myslenie sa nesie v duchu toho, že jednotlivec sa stáva človekom len v spolupráci s druhými ľuďmi. Jedinečnosť človeka sa tak prejavuje len vtedy, ak sa zapojí do kolektívnej existencie spoločenstva, alebo celého ľudstva. Existencializme zvlášť zdôrazňuje miesto jednotlivca v celom ľudstve, nie iba v jeho obmedzenom spoločenstve:

Jestvuje univerzalita každého zámeru v tom zmysle, že každý zámer je pochopiteľný pre každého človeka. To vôbec neznamená, že tento zámer človeka navyždy určuje, ale že ho možno rozpoznať. Vždy je spôsob, ako pochopiť hlupáka, dieťa, prvotného človeka alebo cudzinca, aby sme mali dostačujúce informácie. V tomto zmysle môžeme povedať, že jestvuje univerzalita človeka. Lenže ona nie je daná, ale je nepretržite vytváraná. Voliac si vlastnú cestu, tvorím cestu univerzálnu. Tvorím ju, keďže chápem zámer každého iného človeka z akejkolvek epochy. Táto absolútna voľba neruší relativitu každej epochy.

(Jean Paul Sartre: Existencializmus je humanizmus)

Hlavné ciele multikultúrnej výchovy v oblasti Človek a spoločnosť:

- Reflektovať **viacero vrstiev** svojej osobnostnej identity.
- Viesť žiakov k **podloženiu** svojej identity a svojich názorov či postojov serióznymi argumentmi.
- Uvedomiť si **časové a priestorové determinanty** vlastného pohľadu na svet a činnosti človeka.
- Uvedomiť si **časové a priestorové determinanty** činnosti všetkých ľudí.
- Podnecovať **aktívne, uvedomelé a cieľavedomé vyhľadávanie** informácií. Viesť k rozlišovaniu rôznych informačných zdrojov a ich vzťahu k poskytovanej informácii.
- Prehľbovať **toleranciu** voči ľuďom, ak druhí ľudia prezentujú rozporné stanoviská.

ČLOVEK A
HODNOTY

Človek a hodnoty

Táto vzdelávacia oblasť rozdeľuje žiakov vyššieho sekundárneho vzdelávania na tých, čo navštevujú etickú výchovu a tých, čo navštevujú náboženskú výchovu. Preto **nie je možné vybudovať jednotné pôsobenie** multikultúrnej výchovy pre túto vzdelávaciu oblasť, hoci jej orientácia na hodnoty a sebaopoznanie žiakov by mohla poskytnúť veľmi vhodnú pôdu.

Náboženská výchova síce so sebou prináša aj základné informácie o iných náboženstvách, ale v zásade sa buduje na učení jedného náboženstva, ktoré sa považuje za to pravé náboženstvo (bez ohľadu na konfesiu). Neznamena to, že by náboženská výchova odmietala intoleranciu, veď v kresťanských náboženstvách je od začiatku zakódovaná láska k blížnemu. V našich školách sa s najvyššou pravdepodobnosťou budú vyučovať tzv. zjavené náboženstvá (kresťanské, judaistické a islamské), ktoré sa odvodzujú od monoteistického Boha. Ak veríme, že všemocný Boh dal človeku jeho náboženstvo, z princípu nie je možné, aby jednotlivec naplno prijal vieru iného človeka. Môže si však iného človeka vážiť ako ľudskú bytosť. – V tejto úcte sa skrýva hlavný predpoklad efektívnej multikultúrnej výchovy v náboženskej výchove.

Oveľa efektívnejšie sa môže multikultúrna výchova rozvinúť v **etickej výchove**. Tá sa na tomto stupni vzdelávania orientuje na premýšľanie o vlastných hodnotových orientáciách, zážitkovými metódami podporuje sebaopoznanie a otváranie sa

hodnotovým orientáciám druhých ľudí. Orientácia na **hodnoty, zážitkovosť** etickej výchovy aj jej **prosociálne ciele** ponúkajú veľmi efektívne nástroje pre multikultúrnú výchovu.

Rôzne formy národnej identity a jej rôzne prejavy poskytujú etickej výchove emocionálne nasýtené nástroje na rozvoj multikultúrnej výchovy. Obraz Martina Benku – Pri kolíske z r. 1924⁵ na prvý pohľad prezentuje mýtickú podstatu slovenského národa ako kolektívu, ktorý žije v harmónii s krásnou slovenskou prírodou, s láskou sa starajú o svoje deti, zvieratá a polia.

Pri pozornejšom pohľade na obraz a pri zahĺbení sa do vlastných predstáv o ľudskom či do vlastných skúsenosti z každodenného života (= postupy etickej výchovy) však zisťujeme, že Benkov obraz je stuhnutým symbolom vzdialeným od reality. Život slovenských ľudí ukazuje ako idylický. Jeho pokoj nenarúša ťažká práca s dobytkom či pri kosení veľkých lúk, starostlivosť matky o dieťa je na obraze veľmi pokojná bez ohľadu na to, že postarať sa o malé dieťa priamo v prírode, keď aj matka musela pracovať na poli, bolo veľmi ťažké. O reálnych ťažkostiach však obraz nič nehovorí. Národná identita formovaná takýmto spôsobom môže byť klamlivá a zavádzajúca – a hlavne, je stuhnutá, neumožňuje premieňať sa na základe reálnych skúseností z každodenného života. Nemenná národná identita sa stáva dogmou, ktorá odmieta, iné národné identity. Pri stretnutí s nepríjemnými faktami zo skutočného života národa sa môže buď ľahko rozsypať, alebo stať ešte pevnejšou dogmou.

Etická výchova však ukazuje, že obrazy „národnej povahy“ môžu byť len individuálnou konštrukciou a nemusia súvisieť so skutočným životom konkrétneho národa alebo konkrétneho človeka. Tak pomáha prekonávať stereotypy v chápaní seba

NÁMET

⁵ Online: http://webumenia.sk/cedvuweb/image/SVK_SNG.O_1909.jpeg?id=SVK:SNG.O_1909 (3. 7. 2012)

samého a v posudzovaní príslušníkov druhého národa, čím otvára priestor pre posudzovanie príslušníkov iných kultúr bez predsudkov.

Hlavné ciele multikultúrnej výchovy v oblasti Človek a hodnoty:

- Cez sebazpoznanie podporovať **poznávanie** a **empatiu** voči druhým ľuďom.
- Rozvíjať **schopnosť reflexie** vlastných hodnotových orientácií.
- Formovať u žiakov uvedomelé budovanie ich **hodnotových orientácií**.
- Podporovať **pozitívne hodnotenie** druhých ľudí pri súčasnom budovaní **bezpečného prostredia** pre všetkých.
- Podporovať **spoluprácu** s druhými ľuďmi pri vedomí **rovnosti** všetkých ľudí.

Umenie a kultúra

UMENIE A KULTÚRA

Vzdelávacia oblasť Umenie a kultúra vo vyššom sekundárnom vzdelávaní mieri priamo do centra multikultúrnej výchovy. Hlavnou oblasťou pôsobenia Umenia a kultúry je kultúrna identita žiakov, ich narábanie s nástrojmi, aké im kultúra ponúka, reflexia vlastných spôsobov sebvýjadrenia, reflexia hodnôt svojej a hodnôt iných kultúr. Má rozvíjať kultúrnu komunikáciu s ľuďmi z rôznych regiónov, má podporovať záujem o vlastnú kultúrnu tradíciu a o tradície iných hodnôt a v neposlednom rade má rozvíjať kritické myslenie voči ponuke médií a voči súčasnej kultúrnej ponuke.

Multikultúrna výchova sa v tejto oblasti môže rozvíjať **postupne** tak, ako to umožňuje logika vzdelávacej oblasti. Priestor jej dáva aj fakt, že oblasť síce naplňuje len jeden predmet, ale ten pokračuje **kontinuálne** počas celého gymnaziálneho štúdia. Dôsledným **naplňaním cieľov a ciest predmetu** Umenie a kultúra vlastne celý čas naplňame aj ciele prierezovej témy Multikultúrna výchova.

Multikultúrna výchova tak v tejto vzdelávacej oblasti začína **reflexiou vlastnej identity** – regionálnej, kultúrnej, sociálnej a pod. Ak sa učiteľ so žiakmi dôsledne pýta, kam patria, kde je ich miesto, ako vnímajú svoje okolie, ako okolie vníma ich – oni zážitkami a vlastnou skúsenosťou spoznávajú svoje miesto vo svete a uvedomujú si, ako vidia sami seba.

Ukážka z učebnice Umenie a kultúra pre 1. ročník gymnázií, kde sa tvoria východiská pre takúto multikultúrnu výchovu:

NÁMET

Až do budúceho týždňa budeme hľadať **pramene** k histórii svojej obce, svojho mesta, svojej mestskej časti – na internetovej stránke obce/mesta, v knižnici, na fare alebo kdekoľvek inde.

Nájdime vo svojom okolí človeka, ktorý niečo vie o histórii našej obce či nášho mesta a porozprávajme sa s ním.

Prinesieme na hodinu všetko, čo sme zistili a prediskutujeme: a) prečo boli jednotlivé udalosti či postavy pre našu obec **dôležité**, b) na základe čoho rozhodujeme, či boli **dôležité**.

Nie všetky udalosti a postavy zanechali v našej obci rovnakú stopu. Môžeme medzi nimi nájsť: a) **dôležité postavy**, ktoré ovplyvnili život v obci/meste, alebo významné osobnosti, ktoré obec/mesto navštívili, b) **dôležité historické udalosti**, ktoré sa tu odohrali, c) **miesta**, na ktorých sa tieto udalosti odohrávali, alebo kde tieto osobnosti žili.

Reflexia vlastnej kultúrnej identity, ktorá je nevyhnutným východiskom pre akceptovanie identity druhých ľudí, vedie cez analýzu a interpretáciu **vyjadrovacích prostriedkov** kultúry až po jej **súčasnú prejavu** a po **fungovanie** súčasnej kultúry. Žiaci postupne začínajú chápať, prečo sa človek vyjadruje tak, ako sa vyjadruje, a prepájajú si toto pochopenie s prejavmi súčasnej kultúry existujúcej okolo nich.

V druhom ročníku sa žiaci zoznamujú s tým, čo sa v nich deje pri vnímaní produktov kultúry, sledujú, analyzujú a interpretujú rôzne podoby fungovania kultúry, až po masovú a populárnu kultúru. Multikultúrna výchova tak po prvých zážitkových formách z 1. ročníka získava **pevnejší reflexívny základ**, lebo v 2. ročníku sa kultúrne zážitky prepájajú s poznaním a analytickou reflexiou. Súčasťou tejto analytickej reflexie je aj uvedomovanie si mediálnych manipulácií, alebo bežného, každodenného tlaku médií, ktoré nám sugerujú také obsahy, aké by sme pri vedomom vnímaní možno odmietali.

Je len na učiteľovi, či tieto obsahy vyučovania a metódy práce prepojí s informáciami a zážitkami z iných kultúr. Štátny vzdelávací program pre túto oblasť aj učebnice ponúkajú dostatok podnetov z kultúr rôznych regiónov a dôb. V prípade, ak chce učiteľ robiť cieľenú multikultúrnú výchovu, je vhodné si tieto podnety všimnúť a pracovať s nimi systematicky.

Ukážka z učebnice Umenie a kultúra pre 2. ročník gymnázií, kde sa cieľavedome reflektuje mediálna ponuka (v tomto prípade rebríčky popularity hudobných skladieb, hit listy). Rozvíja sa kritický vzťah k mediálnej ponuke, ktorý bráni, aby sa žiaci podvolili stereotypom a predsudkom voči iným kultúram, aké často servírujú masové médiá.

NÁMET

- *Ako vznikal tento hit list? Skúsime z internetu, z televízie alebo z rozhlasu získať informácie, ako vznikajú iné hit listy?*
- *Nájdime dôvody, prečo vôbec hit listy vznikli. Nepočúvajte argumenty z médií, ale uvažujte samostatne a sústreďte vlastné argumenty.*
- *Čo očakávame od hit listu? Povie nám, ktoré skladby sú najlepšie? Ktoré by sme mali počúvať? Ukáže, čo je nové? Ukáže, čo je cool?*
- *Aké skladby sa umiestňovali v sledovanom čase na čele hit listov? Čo očakávame od týchto skladieb?*

Ak žiaci nadobudli schopnosť analyzovať a interpretovať produkty kultúry a médií, môže učiteľ spolu s nimi hľadať, ako sa **tvorivé princípy** prejavujú krížom cez rôzne kultúrno-historické obdobia. Porozumenie vyjadrovacím prostriedkom, ktoré žiaci získali v 2. ročníku, tu dostáva širší kultúrno-historický základ – žiaci začnú chápať, že ľudia v rôznych dobách a v rôznych regiónoch, teda **ľudia z rôznych kultúr** tvoria na základe analogických princípov. Z pestrej mozaiky kultúrnych a umeleckých artefaktov, aká sa žiakom bežne prezentuje, sa stane jeden veľký proces kultúrnej aktivity človeka/ľudstva. Vytvorí sa predpoklad, aby **neodmietli** ľudí, ich činnosti a produkty z iných kultúr, lebo zisťujú, že tieto produkty a činnosti, teda títo ľudia sa zásadným spôsobom od nich neodlišujú. – Je to skúsenosť a pochopenie založené na prežívaní kultúrnych a umeleckých artefaktov a na premýšľaní o nich. Medzikultúrne pochopenie sa stáva **komplexnejším a pevnejším**.

Ukážka z učebnice Umenie a kultúra pre 3. ročník gymnázií. V knihe sú reprodukcie pätnástich sôch mužských postáv, ktoré reprezentujú rôzne ideály krásy v rôznych dobách a regiónoch. Po ich prezretí žiaci diskutujú o týchto charakteristikách:

NÁMET

- *Grécky kouros: Strnulý, preduchovnený a prejemnený, zahľadený do seba.*

- *Grécky antický Apolón: Bojujúci hrdina. Tvary postavy zdôrazňujú silu, energiu a dynamiku.*
- *Kambodžský hinduistický harihara: Preduchovnený, bez výnimočného zdôrazňovania mužských tvarov postavy.*
- *Gotický Adam: Preduchovnená a fyzicky slabšia bytosť.*
- *Mexický mládenec: Strnulé gesto, telo so záhadnými symbolmi.*
- *Donatellov renesančný Dávid: Chlapčenská, nie mužská postava, nezdôrazňuje boj, ale pokojné víťazstvo.*
- *Predok z Cookových ostrovov: Asymetrické časti tela pokryté vzormi.*
- *Sergelov klasicistický Diomedes: Symetricky a harmonicky vyvážená postava pokojného hrdinu.*
- *Fadruszov klasicistický Apolón: Kombinácia fyzickej sily (avšak nie príveľkej) s preduchovnenou pokojnou krásou, ktorú podčiarkuje prejemnený postoj a tvary tela.*
- *Thorvaldsenov neoklasicistický Jáson: Schematické zobrazenie hrdinu bez zdôrazňovania príveľkej sily a energickosti.*
- *Rodinov impresionistický Bronzový vek: Hra svetla a tieňa na povrchu sochy, pôžitkárskeho postoj.*
- *Sudánska soška: Schematické tvary, postoj s magickým významom. Zdôraznená plodivá sila.*
- *Brancusiho torzo: Telo zredukované na abstraktné tvary.*
- *Giacomettiho tenký muž: Zvýraznenie existencialistickej hrôzy.*
- *Kulichov partizán z obdobia socialistického realizmu: Nepodarená schéma odhodlanosti a pevnosti.*

Na základe vlastného zážitku si žiaci vyhodnotia, že predstavy o kráse sú u ľudí veľmi rôznorodé. Na záver zoberú do úvahy aj samých seba a svoje vlastné predstavy o kráse s pomocou týchto otázok:

- *Uvažujme o sebe: Ktoré z týchto vlastností si rozvíjame, keď chodíme pravidelne do fitnes? Keď trávime veľa času pred počítačom? Keď veľa a často chodíme von? Keď veľa čítame?*
- *Ak chceme byť v skutočnosti krásni – ako dosiahneme krásu? Kde a ako vzniká? Ako je možné si takú krásu udržať?*

Pestrosť v ideáloch krásy tak nezostáva ničím odcudzeným a nepoznaným, ale žiaci zisťujú, že sa vzťahuje aj k ich každodennému životu. Zisťujú, že aj u nich v triede sú veľké rozdiely, zisťujú, že ich ideály majú nejaký základ, nejaké dôvody. Hlavne zistia, že podobné rozdiely sú prirodzené a že pri stretnutí s niekým z inej kultúry, kto bude prezentovať odlišné ideály, je dôležité pýtať sa, aké hodnoty sú v pozadí jeho ideálov.

Na záver predmetu Umenie a kultúra, vo 4. ročníku, sa žiaci venujú **teoretickej reflexii** všetkého, čo prežívali, skúšali, alebo o čom rozmýšľali v nižších ročníkoch. Na záver vyššieho sekundárneho vzdelávania sú už schopní pracovať s pojmami a kategóriami, sú schopní samostatného a systematického štúdia literatúry. Samotná teoretická reflexia by však pre multikultúrnu výchovu nestačila, preto je aj v tomto závere štúdia problematika kultúry prepojená na **reálne situácie**.

Jednou z možností je prepojenie na životné príbehy umelcov, vedcov a iných ľudí pracujúcich v kultúre. Na prezentovanie a reflexiu ich životných príbehov je možné využiť obrovské množstvo životopisnej literatúry, autobiografií, historických románov a pod. Rovnako môžu pomôcť dokumentárne texty ako aj fikcie. Pri fikciách je samozrejme nevyhnutné upozorňovať na nereálnosť obrazu osobnosti, ale aj tie sú vhodné pre premýšľanie o dôvodoch kultúrnej tvorby, o zrode a podobe životného štýlu, o zmysle kultúrnej tvorby a pod. Podobné príbehy prehlbujú vnímanie ľudí z iných kultúr ako „normálnych“ ľudí, ktorí môžu a majú rovnaké starosti a radosti, ako majú žiaci.

NÁMET

Hlavné ciele multikultúrnej výchovy v oblasti Umenie a kultúra:

- Rozvíjať **schopnosť porozumieť** povahe vyjadrovacích prostriedkov rôznych umeleckých druhov a rôznych oblastí kultúrnej tvorby.
- Formovať schopnosť **s odstupom** si uvedomovať, aké **procesy** v kultúre prebiehajú.
- Formovať cieľavedomú reflexiu **kultúrnej identity**.
- Formovať chápanie iných kultúrnych identít ako **súčastí svetového dedičstva**.
- Vnímať kultúrne procesy ako **súčasť systému** historickej činnosti ľudstva.
- Poskytovať rôznorodé podnety z hodnôt **blízkyh aj vzdialených** kultúr.

- Formovať schopnosť **objektívizovať** vlastný kultúrny zážitok a prejsť **od zážitku k teoretickej reflexii**.

k multikultúrnej výchove (v slovenčine)

1. ABSETZ, B.: *Robíme to spolu. Príručka rozvíjania spolupráce*. Bratislava : HEVI, 1996. ISBN 80-85518-82-1
2. BEDNAŘÍK, A.: *Životné zručnosti a ako ich rozvíjať*. Bratislava : NDS, 2004. ISBN 80-969209-5-2
3. BOROŠOVÁ, J.: *Ako (sa) učiť tolerancii*. Bratislava : MPC, 2006. ISBN 80-8052-273-1
4. CÁROVÁ, T. – VARGOVÁ, D. a kol.: *Globálne vzdelávanie na ZŠ – Občianska náuka*. Bratislava : Človek v ohrození, 2012. ISBN 978-80-970900-2-9
5. CÁROVÁ, T. – MISTRÍK, E. a kol.: *Globálne vzdelávanie na ZŠ – Výtvarná a hudobná výchova umením*. Bratislava : Človek v ohrození, 2012. ISBN 978-80-970900-1-2
6. CÁROVÁ, T. – NOGOVÁ, M. a kol.: *Globálne vzdelávanie na ZŠ – Geografia*. Bratislava : Človek v ohrození, 2012. ISBN 978-80-970900-3-6
7. CÁROVÁ, T. – KOHANOVÁ, I. a kol.: *Globálne vzdelávanie na ZŠ – Matematika*. Bratislava : Človek v ohrození, 2012. ISBN 978-80-970900-4-3
8. DOLINSKÁ, V.: *(Multi)kultúrna perspektíva edukácie*. Brno : Tribun EU, 2010. ISBN 978-80-7399-914-8
9. ĎURAJKOVÁ, D. – VARGOVÁ, D.: *Multikultúrna výchova, áno alebo nie?* Bratislava : MPC, 2007. ISBN 978-80-7164-434-7
10. *Európska dimenzia v praxi školy. Výchova k demokratickému občianstvu*. N. Ondrušková (ed.) Bratislava : Eryan, 2001. ISBN 80-968599-3-5
11. GALLOVÁ KRIGLEROVÁ, E. – KADLEČÍKOVÁ, J. A KOL.: *Kultúrna rozmanitosť a jej vnímanie žiakmi základných škôl*. Bratislava : NOS, 2009. ISBN 978-80-969271-9-7
12. GOUNTAINOVÁ, S.: *Vzdelávanie pre rozvoj*. Prešov : MPC, 2007. ISBN 978-80-8045-480-7
13. HAJKO, D.: *Globalizácia a kultúrna identita*. Nitra, UKF, 2005. ISBN 80-8050-913-1
14. HIPŠ, J. – ĎURIŠOVÁ, P.: *Svet je len jeden*. Bratislava : CEEV Živica, 2006. ISBN 80-968989-5-7

15. HOFFMANOVÁ, V.: *Predchádzajme intolerancii výchovou k dodržiavaniu ľudských práv*. Prešov : MPC, 2005. ISBN 80-8045-372-1. Dostupné na:
<http://www.mcpc.edu.sk/downloads/Publikacie/SpolPred/SPNOS200601.pdf>
16. *Hovorme o právach i zodpovednosti*. Bratislava : UNICEF, 2001. (bez ISBN)
17. JOVANKOVIČ, S. – SOMOROVÁ, R. – NOGOVÁ, M – JANASOVÁ, Z. - MANICOVÁ, E. – FERLIKOVÁ, K. – CANGÁR, J.: *Kurikulum slovenských reálií pre deti cudzincov v slovenskej republike*. Bratislava : ŠPÚ, 2008. ISBN 978-80-89225-45-3
18. KLEIN, V.: *Multikultúrna výchova a Rómovia*. Nitra : UKV, 2008. ISBN 978-80-8094-333-2
19. KOMINAREC, I. – KOMINARECOVÁ, E.: *Multikulturalita a edukácia*. Prešov : FHV PR, 2005. ISBN 80-8068-380-8
20. KOMINAREC, I. – KOMINARECOVÁ, E.: *Multikulturalita a komunikácia*. Prešov : PO, 2009. ISBN 978-80-555-0061-4
21. *Kultúra, kultúrna rozmanitosť a multikultúrna výchova*. E. Mistrík (ed.) Bratislava : NOC, 2006. ISBN 80-7121-266-0
22. LYSÝ, J. A KOL.: *Globálne rozvojové vzdelávanie*. Bratislava: Album, 2007. ISBN 978-80968667-7-9
23. *Migrácia ako emócia. Multikultúrna zbierka esejí, aj „o nás“*. P. Drál' (ed.) Bratislava : NMŠ, 2009. ISBN 978-80-89008-34-6. Dostupné na:
<http://www.nadaciamilanasimecku.sk>
24. MISTRÍK, E. – HAAPANEN, S. – HEIKKINEN, H. – JAZUDEK, R. – ONDRUŠKOVÁ, N. – RÄSÄNEN, R.: *Kultúra a multikultúrna výchova. Culture and Multicultural Education*. Bratislava : Iris, 1999. ISBN 80-88778-81-3
25. MISTRÍK, E. A KOL.: *Multikultúrna výchova v škole*. Bratislava : NOS, 2008. ISBN 978-80-969271-4-2. Dostupné na: www.osf.sk
26. MISTRÍK, E.: *Slovenská kultúra v multikulturalizme*. Nitra, UKF, 2005. ISBN 80-8050-909-3
27. MISCHNICK, R.: *Nenásilná transformácia konfliktov*. Bratislava : PDCS, 2007 (bez ISBN) Dostupné na: <http://www.rozvojovevzdelavanie.sk>
28. *MULTI-KULTI na školách: Metodická príručka pre multikultúrnú výchovu*. K. Šoltesová (ed.) Bratislava : NMŠ, 2006. ISBN 80-89008-21-6. Dostupné na:
<http://www.rozvojovevzdelavanie.sk>
29. *MultikulturArt. Spoznaj kultúru menších. Metodický materiál pre multikultúrnú vý-*

- chovu. Bratislava : Lúč, 2009. ISBN 978-80-7114-777-0. Dostupné na:
<http://www.multikulti.sk>
30. NÁVOJSKÝ, A. – ZAJAC, L.: *Jeden svet na školách. 1., 2., 3.* Bratislava : Človek v ohrození, 2006-2009 (bez ISBN)
31. *Od kultúrnej tolerancie ku kultúrnej identite. Učebné texty pre multikultúrnu výchovu.* E. Mistrík (ed.) Bratislava: IRIS, 2001. ISBN 80- 88778-35-20
32. OLIVEIRA, B. A KOL.: *Kompas – Manuál výchovy a vzdelávania mládeže k ľudským právam. Rada Európy.* Bratislava : MŠ SR, 2008. ISBN 978-80-969407-2-1
33. ONDRUŠEK, C. – POTOČKOVÁ, D. – HIPŠ, J.: *Výchova k tolerancii hrou.* Bratislava : PDCS, 2007 (bez ISBN)
34. PETRASOVÁ, A.: *Multikultúrne kompetencie učiteľa a asistenta učiteľa. Manuál odborného seminára pre učiteľov a asistentov učiteľov základných škôl a špeciálnych základných škôl.* In: Monthly Report, July 2005, Phare 5821902-03-01/0002 „Integration of Roma Children into Regular Primary Schools“, s. 18-67
35. PETRASOVÁ, A.: *Multikultúrna výchova.* Prešov : PF, 2006. ISBN 80-8068-446-4.
36. RASLAVSKÁ, I. a kol.: *Globálna dimenzia v školách.* Bratislava : Človek v ohrození., 2007. ISBN 978-80-7114-666-7
37. *S každým dieťaťom sa ráta.* Bratislava : UNICEF, 2003. ISBN 80-88788-03-X
38. SUCHOŽOVÁ, E. – ŠÁNDOROVÁ, V.: *Multikultúrne kompetencie učiteľa.* Prešov : MPC, 2007. ISBN 978-80-8045-466-1. Dostupné na:
<http://www.rocepo.sk/downloads/RocMetPrirucky/MultikultureneKompetencieUcitela.pdf>
39. *Školské vzdelávacie programy.* Bratislava : RAABE, 2008. (bez ISBN)
40. TAHAR BEN JELLOUN: *Deťom o rasizme.* Košice : Timotej, 1998. ISBN 80-88849-21-7
41. *Výchova k ľudským právam – Príručka pre učiteľov.* Bratislava : MRG, 1994. ISBN 80-967169-0-5
42. ZÁGORŠEKOVÁ, M.: *Medzikultúrne vzťahy.* Bratislava : Ekonóm, 2011. ISBN 978-80-225-3176-4

43. ZELEŇÁKOVÁ, V.: *Multikultúrna výchova v škole. (Debata a historické pramene ako prostriedky multikultúrnej výchovy vo vyučovaní dejepisu)*. Bratislava : MPC, 2005. ISBN 80-8052-219-7

Hlavné slovenské internetové stránky k multikultúrnej výchove (k 6. 7. 2012):

- www.clovekvohrozeni.sk
- www.multikulti.sk
- www.nadaciamilanasimecku.sk
- www.osf.sk
- www.rozvojovevzdelavanie.sk
- www.ruzovyamodrysvet.sk
- www.skolainak.sk